

بازخوانی ابعاد شاخص‌های فراملی در هدایت نظام حکمرانی

مورد مطالعه: شاخص سهولت انجام کسب‌وکار

علی حمیدی‌زاده*

حسن دانائی‌فرد**

سیدمجتبی امامی***

مسعود بنافی****

چکیده

گسترش دامنه رژیم‌های سنجش عملکرد در عرصه بین‌الملل، تأثیرات شگرفی را بر نظام اداره کشورها گذاشته است. به طور خاص، رژیم‌هایی که کشورها را با یکدیگر مقایسه کرده و آن‌ها را امتیازدهی و رتبه‌بندی می‌کنند، تأثیرات قابل توجهی بر انگیزه‌ها، تصمیمات، خط‌مشی‌ها، افکار عمومی و سرمایه‌گذاران گذاشته و آبروی سیاستمداران و مدیران را به خطر می‌اندازند. شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، یکی از قدرتمندترین رژیم‌های سنجش بین‌المللی است که توسط بانک جهانی هدایت و پشتیبانی می‌شود. مواجهه سیاستمداران، مدیران، بدنه کارشناسی و افکار عمومی ایران با این شاخص، مواجهه‌ای ایجابی است و در مقایسه با سایر شاخص‌ها، تقریباً آن را خنثی و عاری از ارزش‌های پشتیبان دانسته که هدف آن کمک به بهبود فضای کسب‌وکار در کشور است. این پژوهش تلاش می‌کند با استفاده از یک روش‌شناسی کیفی، با بازخوانی خاستگاه و فلسفه طرح این شاخص، نخست تصویر کامل‌تری از این پروژه به‌دست دهد. دوم

---

* استادیار، گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه تهران (پردیس فارابی) (نویسنده
مسئول) Hamidizadeh@ut.ac.ir

** استاد گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس

Hdanaee@modares.ac.ir

*** استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)

Smemami@gmail.com

**** دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه تهران (پردیس فارابی)

Banafi@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۹۸/۸/۱۸

تاریخ دریافت: ۹۸/۷/۱۷

فصلنامه راهبرد، سال بیست‌وهشتم، شماره نودودو، پاییز ۱۳۹۸، صص ۱۴۹-۱۰۷

مواجهه‌ای از منظر شاخص به عنوان یک فناوری نرم با آن داشته باشد. سوم با ارائه شواهدی عینی و ملموس از ایران، نشان می‌دهد چگونه شاخص سهولت انجام کسب‌وکار به عنوان یک ابزار، فشار اجتماعی ایجاد کرده، ذهنیت خط‌مشی‌گذاران کسب‌وکار را در مواجهه با مسائل این حیطه شکل داده و فضای کسب‌وکار ایران را هدایت، جهت‌دهی و کنترل می‌کند. طبق یافته‌های این پژوهش، بهبود فضای کسب‌وکار باید از گذر مجموعه‌ای از اقدامات و تحولات اقتصادی و کارآفرینی دنبال شود و رتبه‌های پربسامد جهانی در زمینه سهولت کسب‌وکار دلالت ناچیزی بر این مهم دارد.

واژه‌های کلیدی: بانک جهانی، سهولت انجام کسب‌وکار، رژیم‌های سنجش، شاخص، فضای کسب‌وکار، قدرت نرم، فناوری نرم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

امروزه مداخله سخت و مستقیم نظامی در کشورها، به دلیل هزینه‌های فراوان آن و عدم پذیرش افکار عمومی به میزان زیادی کم شده (امامی و همکاران، ۱۳۸۹) و گسترش فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات، باعث شده تا مجموعه‌ای از ابزارهای هم‌وزن و هم‌تراز با موضوعات سیاسی و هدایت افکار عمومی اهمیت یابد و جریانات تعیین‌کننده از متغیرهای سخت، فیزیکی و اقتصادی به سمت ابزارها و کنشگران نرم هدایت شوند (دهقانی فیروزآبادی و دامن‌پاک‌جامی، ۱۳۹۴).

یکی از ابزارهایی که حامل بار عظیمی از اطلاعات و اثرگذاری در عرصه‌های بین‌المللی است، رژیم‌های سنجش و شاخص‌های تولید شده توسط سازمان‌های بین‌المللی، دولت‌ها و سایر فعالان است که تعداد آن‌ها روزبه‌روز در حال افزایش است. از جمله رژیم‌های سنجش بسیار اثرگذار، «شاخص سهولت انجام کسب‌وکار» است که توسط بانک جهانی تولید شده و به شکل دوره‌ای ارتقا داده می‌شود. این شاخص توانسته توجه سیاستمداران، فعالان کسب‌وکار و بازار و افکار عمومی در بیش از ۱۹۰ کشور جهان را به خود جلب کند (گزارش سهولت انجام کسب‌وکار، ۲۰۱۸)، موضوعی که در ایران نیز به میزان زیادی در قانون توجه قرار گرفته است.

تاکنون مواجهه مسئولان سیاسی، فعالان کسب‌وکار و دانش‌پژوهان دانشگاهی با این رژیم سنجش، مواجهه‌ای ایجابی و با پذیرش کامل و بدون تأمل در مبانی نظری آن بوده است. به بیان واضح‌تر، فرض بر آن بوده و هست که قاعده‌ای

پذیرفته شده در جهان به نام «سهولت انجام کسب‌وکار» وجود دارد و تنها نقش کشورها، «همراهی و همنوایی»، «اجرای اصلاحات تقاضاشده» و «تلاش برای بالا کشیدن خود در رتبه‌بندی» معروف سالیانه اعلامی توسط بانک جهانی است. تقریباً تمامی مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در کشور، معطوف به بررسی نشانگرهای این شاخص و تأثیر آن بر فضای کسب‌وکار کشور بوده است (به عنوان نمونه ر.ک به مهربانی و همکاران، ۱۳۹۵؛ حسینی، ۱۳۹۵؛ پایتختی‌اسکویی و طبقچی‌اکبری، ۱۳۹۵؛ امینی و نوروزی، ۱۳۹۵؛ بابامرادی، ۱۳۹۲؛ مرادی، ۱۳۹۲؛ بختیاری و شایسته، ۱۳۹۱).

آن چه از نگاه و تیررس بدنه کارشناسی و دانش‌پژوهی کشور به دور مانده، در گام اول، مواجهه‌ای از منظر «شاخص» با این پروژه، به عنوان یک ابزار مهم کنترل و پایش است. در ادبیات حکمرانی جهانی^۱ یا همان الگوی اداره جهان، شاخص‌ها نقش بسیار کلیدی و مهمی دارند. از شاخص‌ها با عنوان «فناوری حکمرانی» یاد شده است (داویس^۲ و همکاران، ۲۰۱۲). برای فهم نحوه اثرگذاری و قدرت نفوذ این پروژه مهم در کشورها، و سازوکار تأثیر آن، فهم چستی «شاخص» ضرورت دارد تا بتوان آگاهانه با آن مواجه شد.

در گام دوم، این نکته را بررسی می‌کنیم که آیا شاخص سهولت کسب‌وکار به راستی بر فضای کسب‌وکار ایران اثر می‌گذارد؟ چون در اثرگذاری هدفمند این شاخص بر فضای کسب‌وکار کشور تردید وجود دارد و همواره مواجهه خط‌مشی‌گذاران و فعالان عرصه کسب‌وکار با این شاخص، مواجهه‌ای خستی و عاری از ارزش انگاشتن آن بوده است. بنابراین سازوکار اثرگذاری احتمالی و در نتیجه چگونگی جهت‌دهی و هدایت احتمالی فضای کسب‌وکار ایران توسط این پروژه و شاخص مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین منظور شواهدی از دنیا و ایران مورد مطالعه قرار می‌گیرند تا نشان داده شود این شاخص چگونه در جهان و در ایران می‌تواند بر گفتمان سیاسی و عملیاتی محیط کسب‌وکار و هدایت و

---

1. The Global Governance

2. Davis

اثرگذاری آن مؤثر باشد. این فهم از آن جهت ضرورت دارد که نسبت به حکمرانی، خط‌مشی‌گذاری و اداره محیط کسب‌وکار ایران، خودآگاهی و بینش‌های ارزشمندی می‌دهد و مانع از تقلیل خط‌مشی‌های نظام اداره کسب‌وکار به برداشت‌های ناقص و غیرکارا می‌شود. برای این مهم، ضمن بررسی خاستگاه نظری خیزش این شاخص و ارائه مجموعه‌ای از شواهد، سازوکار کنش این شاخص، در سپهر سیاست و در مقام اجرا شکافته می‌شود. در پایان نیز رهنمودهایی برای نحوه مواجهه ارائه می‌شود.

روشن است که قصد نویسندگان، مقابله، نفی یا نادیده‌انگاری حاکمیت این شاخص در عرصه بین‌الملل نیست. بنابراین در مقدمه این مقاله، از خطاهای ادراکی که ممکن است دامنگیرش شود، براءت می‌جوید. این مقاله در پی آن نیست که بگوید شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار باید کنار گذاشته شود. همچنین در مقام مبارزه با نماگرهای ذیل آن نیست. علاوه بر آن، نمی‌خواهد مانع از فرآیندهای اصلاحی در حال انجام در زمینه مقررات کسب‌وکار در ایران شود. این پژوهش ماهیت خود را آگاهی‌بخشی برای مواجهه آگاهانه و فهم این شاخص می‌داند که البته کنش‌های حساب‌شده و آگاهانه را به دنبال خواهد داشت.

۱. مروری بر ادبیات نظری

۱-۱. رژیم‌های سنجش بین‌المللی

سنجش عملکرد، بخش مهمی از پروژه‌های دستگاه بزرگ حکمرانی بین‌الملل را شکل می‌دهد. بخش مهمی از پروتکل سازمان‌های بین‌المللی، معطوف به سنجش و ارزیابی است که کمتر به صورت یک کل و نظام به آن نگریسته می‌شود و معمولاً به صورت فعالیت جانبی برخی سازمان‌های بین‌المللی دیده می‌شود، در حالی که فعالیتی آگاهانه و نظام‌مند است و از این رو به آن رژیم یا نظام می‌گوییم. خروجی این رژیم‌های سنجش و ارزیابی، بر خط‌مشی‌ها دولت‌ها، سرمایه‌گذاران و دیگر کنشگران سیاسی و اقتصادی به شدت تأثیر می‌گذارد (کلی^۱ و همکاران،

(۲۰۱۶).

این گونه نیست که همه رژیم‌های سنجش، در عرصه بین‌الملل اثرگذار باشند، اما دلایل محکمی وجود دارد که این جریان، آگاهانه تحت برخی شرایط، تأثیرات و قدرت اجتماعی شگرفی را شکل می‌دهد که شکل جدیدی از معادلات اعمال قدرت نرم را در جهان ایجاد کرده است. از جمله ویژگی‌های متمایز این شکل از قدرت آن است که می‌تواند توسط کنشگران متعددی ایجاد شود و اعمال آن تابع اختیارات دولت‌ها نیست (مری^۱، ۲۰۱۱). شواهد قابل توجهی وجود دارد که برخی رهبران ملی، به رژیم‌های سنجش و پایش واکنش نشان می‌دهند (کلی و سیمونز^۲، ۲۰۱۷). این رژیم‌ها و شاخص‌ها و نشانگرها، تأثیر شگرفی را بر خط‌مشی‌های تنظیمی کشورها در سرتاسر جهان گذاشته‌اند. از جمله این شاخص‌ها، رتبه‌بندی سهولت انجام کسب‌وکار است که تقریباً بر همه گفتمان‌های اصلاحی در عرصه کسب‌وکار غلبه یافته است. اگرچه این شاخص در روزهای نخست مطرح شدن، یک اقدام غیر اجباری بوده، اما در ادامه دولت‌ها را در سرتاسر جهان ناگزیر کرده تا برای برآورده ساختن انتظارات بانک جهانی مجموعه‌ای از تلاش‌ها و اقدامات را سازمان دهند (کلی و همکاران، ۲۰۱۶).

۲-۱. شاخص‌ها، قلب رژیم‌های سنجش

قلب رژیم‌های سنجش، شاخص‌ها هستند که در واقع مهم‌ترین جلوه این نظام گسترده جمع‌آوری، برچسب‌گذاری، پردازش، و تولید اطلاعات هستند. هر شاخص از مجموعه‌ای از نشانگر ساخته می‌شود. تاکنون توصیفات متعددی از شاخص‌های بین‌المللی ارائه شده است. شاخص‌ها به عنوان فناوری حکمرانی جهانی (داویس و همکاران، ۲۰۱۲)، شکل پنهان کنترل اجتماعی (کلی و سیمونز، ۲۰۱۵)، ساده‌کنندگان پیچیدگی (مورس^۳، ۲۰۰۴)، ابزارهای ارزشیابی (داویس و

---

1. Merry
2. Simmons
3. Morse

همکاران، ۲۰۱۲)، افزار^۱ محبوب جلب توجه (بروم و کویرک^۲، ۲۰۱۵)، ابزارهایی قدرتمند (مورس، ۲۰۰۴: XVI)، ابزارهای پایش (کلی و سیمونز، ۲۰۱۵)، ابزار شرمگین‌سازی (مری، ۲۰۱۶: ۱۴؛ مورس، ۲۰۰۴: ۱۱۴)، ابزارهای فشار بر خط‌مشی‌گذاران (کلی و سیمونز، ۲۰۱۵)، ابزار پاسخگو کردن مسئولان و افزایش آگاهی عمومی (داویس و کینگزبری^۳، ۲۰۱۶: ۳) و توصیفات متعدد دیگر معرفی شده‌اند. شاخص‌ها در برنامه‌های توسعه و عملیاتی‌سازی دستورکار سازمان‌های بین‌المللی، نقشی کلیدی و بی‌بدیل دارند. در ادامه نشان داده می‌شود چگونه پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار که قرار است هادی و بهبوددهنده کسب‌وکارها در کشورها باشد، جای خود را به «شاخص» سهولت‌انجام‌کسب‌وکار داده است.

۱-۳. چیستی شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار

از حدود سال ۲۰۰۲، پروژه‌ای در بانک جهانی کلید خورد که بعدها اثرات شگرفی بر محیط کسب‌وکار در پهنای جهان داشت. پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار، دست بر عرصه‌هایی گذاشت که پیش از آن، داده‌های اندکی درباره آن‌ها وجود داشت و بعدها نظام خط‌مشی‌گذاری کشورها را به میزان زیادی تحت تأثیر قرار داد. بعد از معرفی، کشورها به تکاپو افتادند و وضعیت فرآیندهایی که یک کسب‌وکار با آن‌ها مواجه است را گزارش کردند تا پس از اعمال میانگین یک جمع‌گیری در چند عرصه، در قالب یک عدد و یک رتبه به مقایسه گذارده شود (بسلی^۴، ۲۰۱۵). مطابق آن چه در گزارش سال ۲۰۱۹ شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار آمده، ۱۱ عرصه حیات کسب‌وکارها توسط این شاخص هدف قرار داده شده که به شرح جدول ۱ آمده است:

-
1. Device
  2. Broome & Quirk
  3. Kingsbury
  4. Besley

جدول ۱. نشانگرها و معیارهای ذیل شاخص سهولت انجام کسب و کار

رتبه ایران (از ۱۹۰ کشور)	آن چه اندازه‌گیری شده (معیارها)	نماگر
۱۷۳	رویه‌ها، زمان، هزینه و حداقل سرمایه موردنیاز پرداختی برای آغاز فعالیت یک شرکت با مسئولیت محدود	آغاز (راه‌اندازی) کسب و کار
۸۶	رویه‌ها، زمان و هزینه تکمیل همه تشریفات لازم برای ساخت یک انبار و سازوکارهای کنترل کیفیت و ایمنی در سیستم مجوزدهی ساخت‌وساز	اخذ مجوز برای ساخت‌وساز
۱۰۸	رویه‌ها، زمان و هزینه اتصال به شبکه برق، اطمینان از تأمین برق و شفافیت تعرفه‌ها	دسترسی به برق
۹۰	رویه‌ها، زمان و هزینه انتقال مالکیت و کیفیت نظام مدیریت زمین	ثبت مالکیت
۹۹	قوانین سپردن وثایق اموال منقول ^۱ و سیستم‌های اطلاعات اعتباری	اخذ اعتبار
۱۷۳	حقوق سهامداران خرد در مبادلات مرتبط با اشخاص وابسته ^۲ و در حاکمیت شرکتی	حمایت از سرمایه‌گذاران خرد
۱۴۹	پرداخت‌ها، زمان و مالیات کل و سهم‌های اجباری یک شرکت برای تبعیت از همه مقررات مالیاتی و همچنین فرآیندهای پس از تشکیل پرونده ^۳	پرداخت مالیات
۱۲۱	زمان و هزینه لازم برای صادرات محصولات با مزیت رقابتی و واردات قطعات اتومبیل ^۴	تجارت فرامرزی
۸۹	زمان و هزینه مورد نیاز برای حل یک اختلاف تجاری و کیفیت فرآیندهای قضایی	الزام‌آور بودن اجرای قراردادهای
۱۳۱	زمان، هزینه، پیامدها و نرخ بازگشت ورشکستگی تجاری و قدرت چارچوب قانونی برای پرداخت دیون	پرداخت دیون
از سال‌های آتی در محاسبات لحاظ می‌شود	انعطاف‌پذیری در مقررات اشتغال و ابعاد کیفی شغل	مقررات بازار نیروی کار

گزارش سهولت انجام کسب و کار، ۲۰۱۹

۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از گونه‌ای از روش‌شناسی کیفی بهره می‌گیرد و به لحاظ هدف جزء پژوهش‌های ارزشیابی محسوب می‌شود. استراتژی پژوهش، مطالعه یا بررسی موردی است که یکی از انواع پژوهش‌های توصیفی است. پژوهشگر مطالعه موردی به انتخاب یک «مورد» پرداخته و آن را از جنبه‌های بی‌شمار بررسی می‌کند. یک مورد می‌تواند هر چیزی باشد (هومن، ۱۳۸۵: ۱۵۱) که در این پژوهش، شاخص سهولت انجام کسب و کار است. شکل غالب حاکم بر رویکردهای

1. Movable collateral laws
2. Related-party transaction
3. Post-filing processes
4. Import auto parts

کیفی، استفاده از نمونه‌های هدفمند، گردآوری داده‌های تشریحی، تحلیل متن یا تصاویر، ارائه اطلاعات در قالب شکل‌ها و جداول و تفسیر شخصی یافته‌های پژوهش و نظایر آن است (کرسول، ۱۳۹۱: ۱۵). اما پژوهش به طور عام، و پژوهش کیفی به طور خاص، بیش از آن که یک سیر خطی و منظم از مراحل را در بطن خود داشته باشد، متشکل از مجموعه‌ای از مراحل رفت و برگشتی، تغییر مسیر پژوهش، خلاقیت، هنرمندی و مانند آن است (بوث^۱ و همکاران، ۲۰۰۸: xi). در این فرآیند، پژوهش ممکن است تغییر کند؛ اصلاح شود؛ درها به روی ورود داده‌های جدید باز شود، و به ناگاه معانی جدیدی بر پژوهشگر گشوده شود (کرسول، ۱۳۹۱: ۲۴۹-۲۴۸). پژوهش حاضر نیز از مجموعه‌ای از شیوه‌ها و ابزارهای پژوهش کیفی بهره می‌گیرد. بدین منظور ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای، بهره‌گیری از شواهد، تحلیل محتوای متون و گزارش‌های منتشر شده در زمینه شاخص سهولت انجام کسب و کار، و دلالت‌های قابل بهره‌برداری از سخنرانی‌ها یا ابلاغیه‌های مسئولان کشور استفاده کرده است.

در این پژوهش، ده‌ها مقاله، کتاب، گزارش، و دیگر اسناد مرتبط از پایگاه‌های اطلاعات علمی الکترونیک، پایگاه اخبار نکسیس^۲، گزارش‌های منتشر شده بانک جهانی، مصاحبه‌ها، گزارش‌ها و گفتگوهای مسئولان اقتصادی کشور و مانند آن مرور شده است و جستجوی کدها و گزاره‌ها تا رسیدن به حد کفایت ادامه داشته است، یعنی تا جایی که زمینه را برای استدلال در فرآیند پژوهش و ابداع نظری فراهم آورد. هدف از این جستجوها، فهم فرآیند اثرگذاری شاخص سهولت انجام کسب و کار بر فضای کسب و کار کشور و جهت‌دهی خط‌مشی‌های ملی، گفتمان مسئولان حاکم و افکار عمومی بوده است. همچنین برای برجسته‌سازی شواهد از نرم‌افزار انویوو ۱۰ برای شمارش کلمات پرسامد در گزارش‌های بین‌المللی سهولت انجام کسب و کار استفاده شده است.

همچنین این مقاله از گونه‌ای از نگاه تحلیلی-انتقادی و استدلالی برای به

1. Booth

2. nexis.com

تصویر کشیدن نگاهی متفاوت و مخدوش کردن برخی انگاره‌های حاکم در زمینه شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار بهره گرفته است. بدین منظور، تلاش نویسندگان معطوف به نقد برخی پیش‌فرض‌ها یا فرآیندها و یا نحوه نگاه متفاوت به مسئله بوده تا نگاه مخاطبان را نسبت به وضعیت حاکم، دچار چالش و تغییر کند. در واقع، بخشی از مشارکت علمی این رویکرد در توسعه دانش، نگاه متفاوت و به هم ریختن فضای ذهنی حاکم و تلقی رایج و تثبیت‌شده است که بیشتر در فلسفه نظری مطالعات انتقادی ریشه دارد.

۳. پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار: خاستگاه، دلایل پیدایش و جایگاه فعلی آن

برای فهم چگونگی اثرگذاری پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار بر فضای کشورها و فضای کسب‌وکار ایران، نخست لازم است خاستگاه آن شناخته شده و جایگاه آن را در مقایسه با سایر پروژه‌هایی که در عرصه کسب‌وکار در جریان است مرور شود.

۳-۱. زایش پروژه بین‌المللی سهولت‌انجام‌کسب‌وکار

در دهه نود میلادی، بخش مهمی از جریان توسعه، در دست یکی از مهم‌ترین سازمان‌های سرمایه‌گذاری بین‌الملل، یعنی بانک جهانی بود. این بانک که وظیفه قانونی و هدف آن، بهبود سرمایه‌گذاری از طریق ضمانت‌وام‌ها و یا مشارکت در تأمین مالی خصوصی بود (توافقنامه بانک جهانی^۱، ۱۹۸۹)، نگاه خود را تغییر داد و به دنبال دلایل بنیادین چرایی سرمایه‌گذاری اندک در برخی عرصه‌ها برآمد و مهم‌ترین دلیل آن را مقررات بسیار زیاد کسب‌وکارها دانست (کلی و همکاران، ۲۰۱۶). در همان زمان، دانش پژوهان دانشگاهی و پژوهشگران بانک، شروع به جمع‌آوری اطلاعاتی کردند که بین حجم مقررات، سرمایه‌گذاری و نتایج اقتصادی مانند رشد و توسعه، پیوند تجربی برقرار می‌کرد. تعداد قابل‌توجهی از این گزارش‌ها در سایت سازمان‌های بین‌المللی قابل‌رهگیری است (به عنوان نمونه

ر.ک. به راهنمای مدل هزینه‌استاندارد^۱، ۲۰۰۳؛ بوئهیم^۲ و همکاران، ۲۰۰۶). میان‌نی نظری نشانگرها رفته‌رفته کامل شد و در مقالات و نشریات دانش‌پژوهی که بسیار پرجام بود، انعکاس یافت. مقاله طراح اصلی این پروژه که موضوع آن موانع راه‌اندازی کسب‌وکارها در سرتاسر جهان است، اشاره به آن دارد که هزینه‌های رسمی ورود به کسب‌وکار در عمده کشورها بسیار بالاست و کشورهایی که دولت کوچکتری دارند مقررات ورود در آن‌ها به کسب‌وکار سبک‌تر است و فساد کمتر و اقتصاد غیررسمی کوچکتری دارند. این مقاله با استناد به بخش دانش‌پژوهی گوگل، تاکنون ۴۳۶۱ بار مورد ارجاع قرار گرفته است (دیجنگوف^۳ و همکاران، ۲۰۰۲).

۳-۲. کارویژه و هدف پروژه

اصولاً فرض زیربنایی این شاخص آن است که «اگر شرکت‌ها از مقررات کمتر و ساده‌تری تبعیت کنند، با احتمال بیشتری رشد می‌کنند» (گروه‌ارزشیابی‌مستقل^۴، ۲۰۰۸: xi). رتبه‌بندی‌ای که به کاهش هزینه‌های کسب‌وکار امتیاز می‌دهد حامل این پیام است که «مقررات بیش از حد، کسب‌وکارها را خفه کرده و مانع از رشد و توسعه آن‌ها می‌شود».

به گفته لاول^۵ (۲۰۰۰)، شاخص سهولت انجام کسب‌وکار طراحی شده تا تلاش‌های بلندمدت بانک جهانی برای تحول در کشورهای جهان دوم و جهان سوم و تبدیل آن‌ها به بازارهای «در حال ظهور» و «پیشگام» که در آن توسعه اقتصادی از طریق سرمایه‌گذاری خارجی حمایت مالی می‌شود را سرعت بخشد. به گفته برخی صاحب‌نظران (پک^۶، ۲۰۰۴) در این فرآیند، شاخص سهولت انجام کسب‌وکار تنها یک طرح برای اندازه‌گیری رقابت‌پذیری نیست، بلکه ابزاری برای

---

1. Pilot Project On Administrative Burdens

2. Boheim

3. Djankov

4. Independent Evaluation Group

5. Lavelle

6. Peck

انتقال سریع خط‌مشی‌های نئولیبرال و تحول از راه دور است. بر این اساس کشورها به قصد بهبود رتبه، در عمل تعهد خود را به سرمایه‌گذاران بین‌المللی برای طراحی و پیاده‌سازی اقدامات کسب‌وکارپسند^۱ نشان می‌دهند (شوئث^۲، ۲۰۱۵).

توجه شود که این امکان وجود داشت که صرفاً مجموعه‌ای از اقدامات اصلاحی ارائه شود؛ اما تصمیم بانک جهانی برای ایجاد رتبه‌بندی، یک تصمیم عامدانه و جزئی از یک راهبرد، برای اثرگذاری بر خط‌مشی‌های ملی کشورها بود. این سبک ارتباطی فعال و زنده، به طور خاص برای ساخت مجموعه‌ای از ترازها طراحی شد تا کشورها را در این عرصه به رقابت اندازد (گروه‌ارزشیابی مستقل، ۲۰۰۸:xxvi).

۳-۳. پشتوانه نظری پروژه سهولت کسب‌وکار

همانند هر پروژه‌ای در عرصه بین‌الملل، پروژه سهولت کسب‌وکار نیز منادی و امداد مجموعه‌ای از اصول و مفروضات یک مکتب خاص است. اساساً این پروژه در پی کاهش مقررات و مداخله از سوی دولت است که دقیقاً آن را منطبق بر الگوی «دولت رقابتی» نئولیبرال در توسعه اقتصادی قرار می‌دهد (فاگنر^۳، ۲۰۰۶).

نئولیبرالیسم، تأمین مالی مستقیم توسط دولت را برای شرکت‌های استراتژیک و بخش‌های اقتصادی رد کرده و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را به عنوان عالی-ترین شکل تأمین مالی خارجی برای توسعه می‌داند و حتی آن را مقدم بر سرمایه‌گذاری پورتفوی^۴، وام‌های تجاری یا کمک‌های توسعه‌ای خارجی می‌داند (فلیپس^۵ و همکاران، ۲۰۰۷: ۸۴). نخستین شرط تحقق و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، حذف موانع مرزی و فراملی جریان‌های سرمایه است که دقیقاً

-
1. Business-friendly
  2. Schueth
  3. Fougner
  4. Portfolio investment
  5. Phelps

منطبق بر خط‌مشی اقتصاد خرد «اجماع واشنگتن» است (ویلیامسون، ۱۹۹۰) که از طریق یک شبکه جهانی از اقتصاددانان دولتی که توسط دانشگاه‌های ایالات متحده آمریکا تربیت شده‌اند نهادینه شده است (چویروث^۱، ۲۰۰۷). شاخص سهولت انجام کسب و کار نیز با تکیه بر آزادسازی سرمایه، ابزاری برای توسعه رژیم فراملی خط‌مشی‌گذاری نئولیبرال به اصلاحات اقتصاد خرد است که برای بهبود «فضای سرمایه‌گذاری» طراحی شده است. بنابراین، این پروژه توانسته به ابزاری برای اشاعه و گسترش دسته‌ای از دستورکارهای اصلاحی نئولیبرال اقتصادی مبدل شود که خواهان کنارگذاشتن پاره‌ای از اقدامات و فرآیندها در زمینه کسب و کار شده است (شوئث، ۲۰۱۵: ۱۵۲-۱۵۱).

در واقع تأکیدات و توصیه‌های شاخص سهولت انجام کسب و کار در مسائلی نظیر حذف یا کوتاه کردن دخالت‌های دولتی از طریق کاهش تعداد رویه‌ها، مدت‌زمان، خط‌مشی‌ها، مقررات و مانند آن (در نماگرهایی نظیر راه‌اندازی کسب و کار، اخذ مجوز ساخت و ساز، دسترسی به برق، ثبت مالکیت، پرداخت دیون) و از سوی دیگر حمایت از مالکیت خصوصی در مقابل کنترل و خط‌مشی‌گذاری دولتی (در همه نماگرها) در کشورها و همچنین در سطح بین‌المللی و تلاش برای حذف موانع تجارت فرامرزی (در نماگر تجارت فرامرزی) و اخذ حمایت قضایی برای فعالان ملی و بین‌المللی (در نماگر الزام‌آور بودن اجرای قراردادها، اخذ اعتبار، پرداخت دیون و مانند آن) باعث شده تا دانش‌پژوهانی که از آن‌ها ذکر نام شد، این شاخص را تجلی و منطبق با سیاست‌های اقتصاد نئولیبرال و به پشتوانه آن ببینند؛ چرا که در اقتصاد نئولیبرال نیز بر گردش فرامرزی سرمایه و حذف دخالت مستقیم و «حذف تأمین مستقیم مالی بنگاه‌ها از سوی دولت تأکید شده و اولویت به سایر بخش‌های اقتصادی داده می‌شود و همچنین بر فعالیت بنگاه‌های استراتژیک و مهم‌تر از همه تأمین مالی خارجی به عنوان عالی‌ترین شکل تأمین مالی تأکید می‌شود» (فلیس، ۲۰۰۷).

۳-۴. پشتیبانی رسانه‌ای و عملیاتی مؤثر

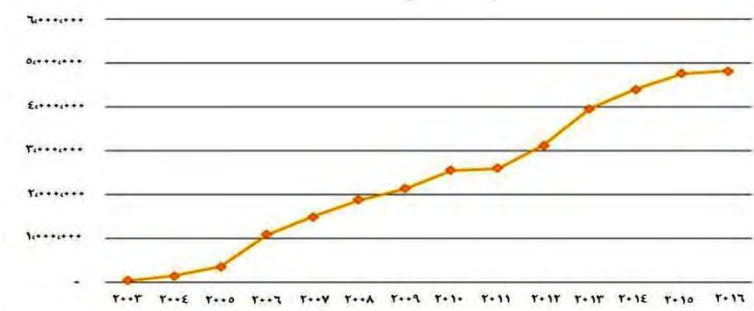
هر ساله که گزارش رتبه‌بندی این شاخص منتشر می‌شود، کارکنان بانک کمپین‌های رسانه‌ای خیلی گسترده را راه‌اندازی کرده و به موازات آن، یک گروه اصلاحی مستقل، به صورت جداگانه، مبتنی بر نشانگرهای این شاخص، با کشورها کار می‌کند تا خط‌مشی‌های مورد نظر بانک، به شکلی مؤثر، عملیاتی شود. این شاخص، حضور بسیار مؤثری در فضای مجازی دارد، و علاوه بر یک صفحه ویکی‌پدیا (و ترجمه به زبان‌های متعدد)، در شبکه‌های اجتماعی نظیر فیس‌بوک و لینکدین و رسانه‌های اجتماعی نظیر یوتیوب و وبسایت‌هایی نظیر اسلایدشیر نیز حضور دارد. در نتیجه، اقدامات فعال بانک جهانی، توجهات زیادی را به خود جلب کرده و رفته‌رفته در دستور کار بسیاری از کشورها قرار گرفته است. جدول ۲ بر اساس پایگاه داده‌ای ابر رسانه‌ای که در دانشگاه هاروارد تولیدشده ایجاد شده و مقایسه‌ای بین میزان توجه به شاخص‌های رقیب است:

جدول ۲. سهم بازاری شاخص‌های رقیب عرصه کسب‌وکار (کلی و همکاران، ۲۰۱۶)

ردیف	نام شاخص	تعداد کلیک	درصد	ردیف	نام شاخص	تعداد کلیک	درصد
۱	سهولت انجام کسب‌وکار	۲۸۷۹۸	۶۵,۲۶	۵	آزادی اقتصادی فریزر	۱۲۳۴	۲,۸
۲	رقابت‌پذیری جهانی	۷۲۶۳	۱۶,۴۶	۶	رتبه‌بندی رقابت‌پذیری جهانی	۹۷۳	۲,۲۰
۳	آزادی اقتصادی هریتج	۳۵۶۳	۸,۰۷	۷	توانمندسازی تجاری	۲۷۲	۰,۶۲
۴	پایش کارآفرینی جهانی	۱۹۰۱	۴,۳۱	۸	بهترین کشورها برای کسب‌وکار فوربز	۱۲۶	۰,۲۹

نمودار ۱ نشان‌دهنده تعداد کلیک‌ها بر وبسایت شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار تا سال ۲۰۱۶ و جهت‌دهی این شاخص است.

نمودار ۱. روند توجه به وبسایت شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار (کلی و همکاران، ۲۰۱۶)

روندگیری از موتور جستجوی گوگل (گوگل ترند) در یک‌ساله اخیر (منتهی به دسامبر ۲۰۱۸) نشان می‌دهد بسیاری از کشورها، به خصوص کشورهای در حال توسعه به میزان زیادی به این شاخص واکنش نشان داده‌اند. نیجریه در صدر آمار جستجو قرار دارد. پس از آن به ترتیب کشورهای هندوستان، فیلیپین، کنیا، سنگاپور، امارات متحده عربی، پاکستان، بنگلادش، عربستان سعودی و مالزی قرار دارند. عمده این کشورها آسیایی و سه تا از آن‌ها، همسایگان ایران هستند. این موارد همگی نشان از قرار گرفتن این شاخص در کانون توجه است به گونه‌ای که برخی کشورها بیش از آن که در پی کسب رهنمودهایی عمومی درباره مقررات باشند، در پی مشاوره برای بهبود جایگاه خویش بوده‌اند (کلی و همکاران، ۲۰۱۶). در بخش بعد نشان می‌دهیم چگونه این شاخص، فشار اجتماعی تولید کرده و فضای کسب‌وکار را جهت می‌دهد.

۴. سازوکارهای شاخص سهولت انجام کسب‌وکار در جهت‌دهی فضای

کسب‌وکار

در ابتدا لازم است تشریح شود که شاخص سهولت انجام کسب‌وکار از طریق چه سازوکارهایی بر فضای کسب‌وکار کشورها اثر می‌گذارد و چگونه به عنوان یک فناوری، دستورکارهای حکمرانی جهانی را به سمت نتایج ملموس و عملیاتی رهنمون می‌سازد.

۴-۱. داده‌محوری و عددگرایی

ماهیت اعداد و داده‌های عددی به گونه‌ای است که مخاطبان، آن‌ها را واقعیت‌هایی مسلّم و خدشه‌ناپذیر قلمداد می‌کنند. این امر به خصوص زمانی که توسط سازمان‌های بین‌المللی تولید می‌شود، اثر بیشتری دارد و نحوه تولید، ترکیب و ارائه آن کاملاً قطعی و بدون تردید توسط عموم مردم و عمده نخبگان پذیرفته می‌شود (آرندت، ۲۰۰۸) سازمان‌های بین‌المللی، به خوبی به قدرت اثرگذاری و لازم‌الاتباع دانستن شاخص‌های کمی عددی پی برده‌اند و از آن به عنوان ابزاری

قدرتمند بهره می‌جویند.

بانک جهانی، آگاهانه پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار را به سمت سیستم رتبه‌بندی و طراحی شاخص سوق داده است. یعنی محور این پروژه رتبه‌بندی آن است که همراهی کشورها را جلب کرده و اذهان عمومی را همراه سازد و آن را اهرم فشاری برای مطالبات آتی می‌کند. برای آن که جایگاه این رتبه‌بندی، و قدرت عدد واحد حاصل از رتبه‌بندی را در «پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار» نشان داده شود، با استفاده از نرم‌افزار انویوو^۱، نقشه مفهومی گزارش سال ۲۰۱۸ ترسیم می‌شود.

نمودار ۲. نقشه مفهومی گزارش ۲۰۱۸ سهولت‌انجام‌کسب‌وکار با استفاده از نرم‌افزار انویوو

مأخذ: یافته‌های پژوهش

طبق نمودار ۲، هر چه کلمه‌ای بیشتر در این گزارش تکرار شده باشد، بزرگ‌تر نشان داده می‌شود. همان‌طور که در نمودار بالا دیده می‌شود، کلمات Index، Score، Rank و Number جزء پربسامدترین کلمات این گزارش بوده‌اند؛ یعنی

اساساً به نظر می‌رسد گزارش، به‌جای عارضه‌یابی در پی رتبه‌بندی است تا کشورهای ذیل رتبه‌بندی را تحت فشار قرار دهد.

۴-۲. رقابت و چشم‌وهم‌چشمی

تمایل به مقایسه کردن در ذات انسان نهادینه است و جوامع و کشورها مایلند خود را با سایر جوامع و ملل مقایسه کنند. اساساً این مقایسه در عالی‌ترین اسناد راهبردی کشور، یعنی سند چشم‌انداز کشور نیز نهادینه شده و جمهوری اسلامی ایران، با کشورهای منطقه مورد مقایسه قرار گرفته است. مطابق متن قانون برنامه ششم توسعه، «دولت مکلف شده با اقدام قانونی در جهت اصلاح قوانین، مقررات و رویه‌ها، محیط کسب‌وکار را به‌گونه‌ای امن، سالم، سهل و شفاف سازد تا در پایان سال چهارم اجرای قانون برنامه، رتبه ایران در دو شاخص رقابت‌پذیری بین‌المللی و شاخص‌های بین‌المللی حقوق مالکیت در میان کشورهای منطقه سند چشم‌انداز به رتبه سوم ارتقا یابد». این مقایسه و ایجاد رقابت، در ذات شاخص سهولت کسب‌وکار نیز وجود دارد.

ساختار و فضای رقابتی که گزارش سالیانه این شاخص فراهم می‌کند، باعث می‌شود تا کشورها از روی دست یکدیگر مشتق مقررات‌زدایی بنویسند و اقدامات تعیین‌شده را پیاده کنند. معمولاً مسئولان کشورها، در وهله نخست خود را با همسایگان یا سایر کشورهایی که در یک منطقه با آنها رقابت دارند، مقایسه می‌کنند و گونه‌ای از چشم‌وهم‌چشمی و رقابت مضاعف بین آنها ایجاد می‌شود و بر اساس اقداماتی که همسایگان یا رقیب به سمت آن رفته‌اند، اقدام به اصلاحات خاصی در فضای کسب‌وکار خود می‌کنند. این امر سبب می‌شود تا گونه‌ای از یکسان‌سازی داخلی در اقتصاد کشورها اتفاق بیفتد و ویژگی‌های رقابتی کشورها نادیده انگاشته شود. بر اساس منطق این شاخص، «یک اندازه، به تن همه براننده است»، و نگاهی به مزیت رقابتی کشورها برای توسعه یا همان مراحل توسعه ندارد، و شاید از همین رو باشد که به نشانگرها نیز وزن خاصی داده نمی‌شود، و همه یکسان در کنار هم گذاشته شده و جمع‌جبری به آنها داده می‌شود. در این وضعیت، حتی شرایط عمومی که غیر از مقررات مستقیم باشد، نظیر «نزدیکی به

بازارهای بزرگ»، «کیفیت زیرساخت»، «تورم» و ... نیز مورد توجه قرار نمی‌گیرد (شوئث، ۲۰۱۵: ۱۵۶-۱۵۴). فرض، «یک زمین بازی صاف و هموار» برای رقابت است که در آن همه کشورها در نقطه برابری قرار گرفته‌اند تا برای موفقیت تلاش کنند و از طریق اتخاذ ترکیبی مناسب از «بهترین اقدامات» در خط‌مشی‌های اقتصادی می‌توانند به مدل بهینه توسعه دست یابند (شوئث، ۲۰۱۵: ۱۵۶).

۳-۴. اهرم فشار اجتماعی

یکی از سازوکارهای شاخص سهولت کسب‌وکار، اعمال فشار اجتماعی است و این فشار از طریق فرآیند سنجش و در نتیجه رتبه‌بندی اعمال می‌شود. فرآیند سنجش در این شاخص، همراه با انتشار منظم و چک‌لیست‌های شفاف ایجاد اصلاحات است که باعث شده واکنش‌پذیری رهبران و مقامات مسئول فعال در عرصه تنظیم‌گری تقویت شود. یعنی این نظام سنجش، باعث نوعی از اثر اجتماعی برای فشار بر دست‌اندرکاران این عرصه می‌شود (هانسن^۱، ۲۰۱۱) و مقامات تنظیم‌گر را از طریق «واکنش‌پذیری» تحت تأثیر و فشار قرار می‌دهد. واکنش‌پذیری که در روانشناسی اجتماعی مورد تأکید است عبارتست از: «تمایل افراد برای تغییر رفتار خود در واکنش به قرار گرفتن تحت شرایط پایش و نظارت» (کلی و سیمونز، ۲۰۱۵). همانند آزمایش هائورن، اگر افراد بدانند تحت پایش و کنترل هستند رفتار خود را عوض می‌کنند. شاخص سهولت‌انجام کسب‌وکار نیز، از طریق قضاوت‌های مقایسه‌ای (با هم‌تایان و یا کشورهای هم‌تا)، واکنش‌پذیری را تشدید می‌کند.

۴-۴. شرمگین‌سازی

علاوه بر سرمایه‌های فیزیکی، مالی انسانی و اجتماعی، یکی دیگر از سرمایه‌هایی که کشورها به شدت به آن در عرصه بین‌الملل نیازمندند، «سرمایه آبرویی^۲» است (فلیس، ۲۰۰۷). یکی از دلایلی که ممکن است دولت‌ها به رتبه‌بندی شاخص

1. Hansen

2. Reputational capital

سهولت انجام کسب و کار علاقه‌مند باشند، توجه به مخاطبان داخلی است تا بتوانند برای خود «آبرویی» کسب کنند. در نتیجه، مسئولان امر را وادار می‌کند تا در پی جذب، حفظ یا تخریب حمایت‌های سیاسی داخلی برآیند. افکار عمومی درباره دولت، متأثر از مقایسه‌هایی است که با سایر دولت‌ها می‌شود؛ هر چه در این مقایسه‌ها موفق‌تر بیرون بیایند، افکار عمومی احساس بهتری خواهد داشت (کلی و همکاران، ۲۰۱۶). حتی در مواردی، ترس از انتشار درگستره عمومی و دریافت واکنش‌های داخلی منفی، می‌تواند مسئولان دولتی را وادار به دسته‌ای از خط‌مشی‌های پیشدستانه برای اصلاح کند (کلی و همکاران، ۲۰۱۶).

برخی بوروکرات‌های دولتی نیز نسبت به سنجش‌هایی که توسط «کارشناسان» بانک جهانی انجام می‌شود حساسند، به خصوص وقتی به تنهایی مسئول عملکرد در یکی از عرصه‌ها محسوب شوند. رتبه‌بندی‌ها می‌تواند نشان از شایستگی شخصی یک فرد مسئول باشد؛ یا می‌تواند نشان از شایستگی یک بخش یا یک بوروکراسی تلقی شود. به عنوان مثال، برخی نشانگرهای موجود در شاخص سهولت انجام کسب و کار، به دلیل ماهیت تخصصی و حرفه‌ای مورد توجه مسئولان امر هستند؛ طوری که سعی می‌کنند قبل از آن که «دوره بعدی درجه‌بندی یا ارزیابی» فرا رسد، اصلاحات لازم در خط‌مشی‌ها را اعمال کنند تا از خفت و رسوایی احتمالی، قبل از وقوع اجتناب شود (کلی، ۲۰۱۷: ۱۰۸-۱۰۴).

پیش از ورود به بخش بعدی مقاله، به منظور جمع‌بندی مباحث ارائه‌شده و برای آن که مطالب بیان‌شده شکل عینی‌تری داشته باشد، لازم است قدری بیشتر به محتوای شاخص سهولت انجام کسب و کار ورود شود تا گزاره‌های ادعایی، ملموس‌تر و قابل درک باشد.

شاخص سهولت انجام کسب و کار (همانگونه که اشاره شد)، در ۱۰ بعد، محیط کسب و کار کشورها را مورد بررسی قرار می‌دهد. هر کدام از این ابعاد، متشکل از تعدادی مؤلفه و هر کدام از مؤلفه‌ها مشتمل بر تعدادی گویه یا آیتم است که به صورت عینی و مشخص به یکی از موضوعات مرتبط با تعداد مراحل یا رویه‌ها، مدت زمان، میزان هزینه، حداقل سرمایه مورد نیاز و مانند آن می‌پردازد.

به عنوان نمونه نماگر شروع (راه‌اندازی) کسب‌وکار، صرفاً به موضوعات بالا می‌پردازد و برخی ملاحظات قانونی که در کشور ما وجود دارد و ممکن است باعث اطاله این فرآیند شود را نادیده گرفته و نمره نهایی را صرف‌نظر از بستر قانونی و منحصر به فرد کشور، با کشورهای دیگر مقایسه می‌کند. برای مثال، طبق ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی شوهر می‌تواند زن خود را از حرفه یا صنعتی که منافی مصالح خانوادگی یا حیثیات خود زن باشد منع کند، بدین ترتیب یک زن متأهل برای راه‌اندازی یک فعالیت اقتصادی و آغاز فرآیند ثبت شرکت مستلزم اخذ اجازه از شوهر است که یک روز زمان می‌برد (گزارش بررسی ایران در شاخص سهولت انجام کسب‌وکار سال ۲۰۱۹ بانک جهانی، ۱۳۹۷). در واقع این شاخص و این نماگر، جنبه‌هایی از مسائل مرتبط با کسب‌وکار را مورد توجه قرار داده و در عین حال، چشم خود را بر برخی مسائل دیگر در این حیطه می‌بندد.

به عنوان نمونه‌ای دیگر، نماگر اخذ مجوزهای ساخت‌وساز، توجه خود را معطوف به مؤلفه‌های تعداد رویه‌ها، مدت زمان، هزینه و شاخص کنترل کیفیت ساختمان برای ساخت یک انبار می‌کند (مشمول بر مواردی نظیر مجوزهای ساخت‌وساز، اخذ گواهی‌های مربوطه، بازرسی از طرف شهرداری، اخذ انشعاب فاضلاب و مانند آن در ایران) و در عمل بسیاری از تفاوت‌ها، مسائل یا مزیت‌های کشورها را لحاظ نکرده و نقطه شروع یکسانی را برای آن‌ها در نظر می‌گیرد و با انجام یک جمع‌جبری از مجموعه‌ای از آیتم‌ها، آن‌ها را مقایسه و رتبه‌بندی می‌کند. توجه شود که سهولت در اخذ مجوزهای ساخت‌وساز می‌تواند به بسترها و مسائل سیاسی، حقوقی، جغرافیایی، اجتماعی و مانند آن وابستگی داشته باشد. به نظر می‌رسد مواردی مانند میزان تقاضا در یک صنعت یا جغرافیای مشخص، نوع تقاضا برای ساخت‌وساز، مساحت خشکی در یک کشور (در مقابل دریا)، میزان زلزله‌خیزی یک منطقه، وضعیت ژئوپولیتیکی منطقه، دسترسی به منابعی نظیر آب، مسائل زیست‌محیطی، تعارض در ملکیت، مسائل مرتبط با معماری بافت منطقه و ... می‌تواند جزء مواردی باشد که ملاحظات خاصی را در سیاست‌گذاری اعطای مجوز به ساخت‌وساز ایجاد کند یا اولویت دولت را در ابتدا معطوف به

آن‌ها کند.

نمونه دیگر، مؤلفه «کیفیت فرآیندهای قضایی» (در نماگر الزام‌آور بودن اجرای قراردادها) است. ذیل این مؤلفه پرسش «آیا ارزش شهادت مرد و زن در دادگاه یکسان است؟» آمده که با توجه به اتکای این موضوع بر مبانی فقهی-حقوقی، ایران نه تنها نمره‌ای کسب نکرده که یک نمره منفی نیز دریافت کرده است! جستجو در سایر نماگرها و مؤلفه‌ها می‌تواند دلالت‌های بیشتری برای موارد فوق‌الذکر به همراه داشته باشد. همچنین لازم است اشاره شود که گزارش سالیانه شاخص سهولت انجام کسب‌وکار در هر کشور، برآیند وضعیت کسب‌وکار در یک یا دو شهر از آن کشور است. در ایران، شهر تهران مورد بررسی قرار گرفته که در تعمیم‌دهی آن به کل کشور تأملاتی مطرح است.

جمع‌بندی آن که سهولت انجام کسب‌وکار برآیندی از وضعیت همه وجوه کسب‌وکار نیست. اذعان وزارت امور اقتصادی و دارایی که خود متولی پایش و بهبود فضای کسب‌وکار در کشور است قابل توجه است: «شاخص سهولت انجام کسب‌وکار بانک جهانی، صرفاً یک سنجه بین‌المللی است که همه ابعاد محیط کسب‌وکار یک کشور را مورد ارزیابی قرار نمی‌دهد، بلکه یک یا دو شهر بزرگ هر کشور را انتخاب و سپس بر اساس مفروضاتی، وضعیت آن یک یا دو شهر در ۱۰ زیرشاخص را براساس اطلاعات جمع‌آوری شده از بخش خصوصی و دولتی مورد بررسی قرار می‌دهد که در مورد ایران این اطلاعات تنها از یک شهر (تهران) جمع‌آوری می‌شود. توجه به این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که بدانیم به‌طور مثال تسهیل دریافت مجوز تأسیس یک مرغداری یا یک کارخانه و یا دریافت گواهی ماده ۱۸۶ قانون مالیات‌های مستقیم، باوجود تأثیر مستقیم بر محیط کسب‌وکار، به‌دلیل عدم ارتباط با مفروضات تعیین‌شده در روش‌شناسی بانک جهانی، کوچک‌ترین اثری بر روی امتیاز و رتبه ایران ندارد» (وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۹۸).

برای مفصل‌بندی بهتر بحث، سه گزاره یا فرضیه مطرح می‌شود که در ادامه با ارائه مجموعه‌ای از شواهد پیگیری خواهد شد:

● گزاره (فرضیه) ۱: انتظار می‌رود رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، کشورها (از جمله ایران) را تهییج کند تا برای بهبود جایگاه در رتبه‌بندی آن، انگیزه‌ها، نیات و تصمیمات متفاوتی اتخاذ کنند و با یکدیگر رقابت کنند.

● گزاره (فرضیه) ۲: انتظار می‌رود کشورها (از جمله ایران) در واکنش به رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، دست به اصلاحات ساختاری بزنند تا جایگاه خود را در رتبه‌بندی بهبود بخشند.

● گزاره (فرضیه) ۳: انتظار می‌رود کشورها (از جمله ایران) در واکنش به رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، خط‌مشی‌ها و قوانینی وضع کنند تا جایگاه خود را در رتبه‌بندی بهبود بخشند.

۵. عرصه‌های اثرگذاری شاخص

هم بانک جهانی و هم تحلیل‌گران ادعا دارند که شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، ابزاری اثرگذار است، اما تاکنون مطالعات خیلی کمی این ادعا را به صورت نظام‌مند بررسی کرده‌اند. بهترین شیوه برای واکاوی پیامدها و عرصه‌های اثر شاخص سهولت انجام کسب‌وکار و نقش آن در هدایت و جهت‌دهی کشورها، بهره‌گیری از گستره وسیعی از روش‌ها و روش‌شناسی‌هاست. اما از آن جایی که دسترسی به داده‌های تجمیعی، گاه دشوار و بعضاً نیازمند استفاده از روش‌شناسی‌های پیچیده داده‌کاوانه یا دسترسی به داده‌های ویژه است، ناگزیریم از همه اطلاعات و شواهد در دسترس اعم از سایت‌های خبری، شواهد منعکس شده در مقالات، خط‌مشی‌های اتخاذشده، تغییرات بوروکراسی‌ها و همچنین مقالات علمی بهره‌جسته و به پرسش‌های ابتدایی مقاله پاسخ دهیم. بنابراین برای بررسی گزاره (فرضیه ۱)، مجموعه‌ای از انگیزه‌ها، نیات و تصمیمات متخذه مرور می‌شود.

۵-۱. انگیزه‌ها، نیات و تصمیمات

یکی از راه‌های فهم اثرگذاری، پیدا کردن شواهدی برای اثرگذاری بر انگیزه‌ها و نیات خط‌مشی‌گذاران و فعالان عرصه کسب‌وکار است. بدین منظور، شواهد

چندی که در رسانه‌ها، سخنرانی‌های مسئولان امر و گفتگوهای سطح ملی در ایران اتفاق افتاده، ذکر می‌شود. این موارد از باب نمونه است و تعداد شواهد بسیار بیشتر است:

● تمامی مسائل با رونق ... محیط کسب‌وکار امکان‌پذیرست و این مسئله یکی از اهداف دولت بنده یعنی دولت تدبیر و امید است و این دولت در کوتاه‌مدت نیز بسته‌های تشویقی امید خواهد داشت (رئیس‌جمهور روحانی، ۱۳۹۲)^(۱).

● اگر من مسئولیت دولت آینده را بر عهده بگیرم قانون گردش اطلاعات، شفافیت و بهبود مستمر فضای کسب‌وکار را مورد توجه قرار خواهم داد و ظرف ۹۰ روز اول آیین‌نامه‌های مربوط به آن تدوین، ابلاغ و اجرا می‌شود (رئیس‌جمهور روحانی، ۱۳۹۲)^(۲).

● اساس سیاست ما بالا بردن ثروت ملی، رونق تولید و اشتغال و بهبود فضای کسب‌وکار است (رئیس‌جمهور روحانی، ۱۳۹۲)^(۳).

● اشتغال شرایطش یعنی شرایط کسب‌وکار در جامعه ما بهبود یافته. اساس اشتغال شرایط کسب‌وکار است که از رتبه ۱۵۲ رسیده به ۱۲۰. بنابراین شرایط کسب‌وکار در جامعه بهتر شده است. این محیط کسب‌وکار مهم‌ترین مسئله است (رئیس‌جمهور روحانی، ۱۳۹۶)^(۴).

● دولت تدبیر و امید در چهار سال گذشته فعالیت‌های قابل توجهی برای بهبود فضای اقتصادی انجام داده که نتیجه آن تغییرات مثبت شاخص‌های مهم در کشور به گواه مراجع بین‌المللی دارای صلاحیت بوده است (انصاری، ۱۳۹۶)^(۵).

● در حال حاضر از نظر شاخص‌های بین‌المللی نظیر نوآوری جهانی، سهولت کسب‌وکار و ... به جایگاه مناسبی در کشور دست پیدا کرده‌ایم (مولوردی، ۱۳۹۶)^(۶).

● از ابتدای دولت یازدهم مجموعه وزارت اقتصاد و قانون‌گذار رویکردی اتخاذ کرد مبنی بر اینکه بر ارزیابی‌های نهادهای ناظر بیرونی درباره شاخص‌های اقتصادی داخل کشور اهمیت دهد. دولت یازدهم و دوازدهم رویکرد دولت قبل

مبنی بر بی تفاوتی نسبت به آنچه نهادهای ناظر مطرح می‌کنند را تغییر داده و بنا را بر این گذاشته که اگر حتی اختلاف نظرهایی هم با آن نهادها داشته باشد، ولی رویکرد کلی آن را بپذیرد (میرشجاعیان‌حسینی، ۱۳۹۶)^(۷).

موارد بالا نشان می‌دهد فهم از اقتصاد مقاومتی، اشتغال و رونق اقتصادی در پاره‌ای از موارد به کسب رتبه بهتر در شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار یا شاخص‌های مشابه تقلیل یافته و گزارش عملکرد مبتنی بر آن ارائه شده است. به بیان دیگر، تحقق اقتصاد مقاومتی، رونق اقتصادی و اشتغال بعضاً در قاب کسب رتبه و امتیاز بهتر در شاخص‌های مطرح جهانی کسب‌وکار دیده شده است. این همان جهان‌بینی است که شاخص‌ها برای کشورها در گذر زمان می‌سازند و باعث می‌شوند سایر اولویت‌ها یا راهکارهای بومی کشورها به حاشیه رانده شود.

همچنین مطالعه شواهدی که نشان از اثرگذاری شاخص‌ها به شکل عام و شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار به شکل خاص بر انگیزه‌ها و نیات دارد، نیز حائز اهمیت است. در این زمینه مطالعه‌ای در پایگاه داده‌ای نکسیس^۱ انجام شده و مجموعه کاملی از گزاره‌ها و روایت‌های خبری در سال ۲۰۱۶ بررسی شده است (کلی و همکاران، ۲۰۱۶). در این بررسی، صدها خبر به رتبه‌بندی شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار و خط‌مشی‌های اتخاذشده از سوی کشورها در واکنش به آن اشاره کرده‌اند که ۵۱ مورد از آن‌ها روایت‌هایی به‌زبان انگلیسی درباره ۲۶ کشور است و به‌صورت مستقیم مطالبی را از مسئولان رده بالای دولتی نقل می‌کند. ۱۴ درصد از مسئولانی که از آن‌ها نقل‌قول شده، سران عالی کشور و ۴۷ درصد نیز وزیر یا معاونان وزرا هستند که نشان‌دهنده اهمیت شاخص سهولت‌انجام‌کسب‌وکار نزد کشورهاست. بقیه نیز سخنگویان این دفاتر یا مدیران بوده‌اند. این شواهد دال بر فشار اجتماعی است که این شاخص ایجاد کرده و بر انگیزه‌ها و نیات و تصمیماتشان اثر گذارده است. وقتی کشورها در رتبه‌بندی پیشرفت کنند، مسئولان دولتی این موفقیت را بزرگ جلوه می‌دهند: ۱۸ درصد درباره پیشرفت در شاخص افتخار کرده و در مورد آن صحبت می‌کنند. مقایسه نیز

امری متداول است: ۱۴ درصد از مسئولان دولتی کشور خود را با سایر کشورها مقایسه کرده‌اند. ۱۵ درصد از مسئولان کشورها، بخش‌های بوروکراتیک خاصی را مسئول بهبود امتیاز در شاخص سهولت انجام کسب و کار کرده‌اند. با ذکر شواهد بالا و نمونه شواهدی که در جدول شماره ۳ می‌آید، گزاره نخست تأیید می‌شود و رتبه‌بندی اعلامی شاخص، مسئولان ملی کشورها را وادار به واکنش می‌کند تا مجموعه‌ای از انگیزه‌ها، نیات و تصمیمات را از خود بروز دهند یا اتخاذ کنند و با سایر کشورها رقابت کنند.

جدول ۳. واکنش مسئولان کشورها به رتبه‌بندی شاخص سهولت انجام کسب و کار

نام یا جایگاه مسئول	واکنش
معاون رئیس‌جمهور و مسئول واحد اصلاحات اداری قبرس	کشورش را با سایر کشورهای اتحادیه اروپا مقایسه کرده و با بیان آن که رتبه ۲۵ را از ۲۸ کشور دارند گفته: «عملکرد ما خوب نبوده است».
وزیر برنامه‌ریزی ارضی و فضایی اندونزی	«مجموعه‌ای از مقررات وضع شده تا نسبت به پیمایش بانک جهانی واکنش نشان داده شود» (وزارت برنامه‌ریزی ارضی و فضایی اندونزی ^۱ ، ۲۰۱۶).
یکی از مسئولان عالی بنگلادش	«درخواست نخست‌وزیر کسب رتبه دو رقمی در این شاخص است».
وزیر اقتصاد قزاقستان	با اذعان به این که در پی رسیدن به جایگاه سی‌ام هستند گفته: «این هدف توسط رئیس‌جمهور قزاقستان نورسلطان نظربایف تعیین شده است».
نخست‌وزیر وقت و رئیس‌جمهور صربستان، الکساندر ووچیچ	«صربستان می‌خواهد در فهرست ۳۰ کشور برتر بانک جهانی قرار گیرد».
رئیس‌جمهور روسیه، ولادیمیر پوتین	در حکم سال ۲۰۱۲ خود بر آن بوده تا از رتبه ۱۲۰ به رتبه ۵۰ در سال ۲۰۱۵ و رتبه ۲۰ در سال ۲۰۱۸ برسد؛ روسیه در این سال‌ها همواره توانسته جایگاه خود را در رتبه‌بندی ارتقا دهد و اینک در سال ۲۰۱۹ در رتبه ۳۱ قرار دارد.
وزیر مالی هندوستان، جیتلی	«۳۷۲ اقدام اصلاحی در اقتصاد برای ارتقای رتبه هندوستان در شاخص سهولت انجام کسب و کار شناسایی شده؛ زیرا بهبود جایگاه هندوستان در این شاخص باعث می‌شود سرمایه‌گذاری بیشتری جذب شود (جیتلی ^۲ ، ۲۰۱۸).

پایگاه داده‌ای نکسیس^(۸)

۵-۲. ایجاد ساختارهای اداری

برای بررسی گزاره (فرضیه) دوم، واکنش نهادها یا مسئولان عالی کشورها (از جمله ایران) به رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب و کار و ایجاد ساختارها یا اصلاحات اداری مرور می‌شود. بر این اساس، عرصه دوم اثرگذاری شاخص‌ها، تغییر یا بازآرایی در ساختارهای بوروکراتیک یا اضافه کردن یک واحد

1. Ministry of Agrarian and Spatial Planning

2. Jaitley

یا کمیته مجزا در دولت در واکنش به رتبه‌بندی در شاخص‌ها است. طبق گزارش سال ۲۰۱۹ گزارش سهولت‌انجام‌کسب‌وکار، در طول دهه گذشته، بیش از ۷۰ کشور، کمیته اصلاحات در مقررات را راه‌اندازی کرده‌اند؛ و در این مدت، کشورها بیش از ۳۵۰۰ مورد اصلاحات در مقررات را گزارش کرده‌اند که ملهم از این شاخص بوده است. این بحث را در دو قسمت واکاوی می‌کنیم:

ایران

در کشور ما بحث‌هایی برای راه‌اندازی یک ساختار بوروکراتیک در عالی‌ترین دستگاه‌های اجرایی کشور، برای پیگیری جایگاه ایران در شاخص سهولت انجام کسب‌وکار در جریان است. در این زمینه، نسبت به تجمیع این ساختار در وزارت اقتصاد اقدام شده و حتی تصمیم بر آن بوده یک مرکز فرماندهی نیز برای آن تأسیس شود. معاون اول رئیس‌جمهور صریحاً به این موضوع در جلسه اقتصاد مقاومتی اشاره کرده است: «وزارت اقتصاد مهم‌ترین دستگاهی است که در حوزه تسهیل کسب‌وکار مأموریت یافته در حالی که رضا ویسه در ابتدای دولت پیشنهاد داده بود که نهادی برای تسهیل فضای کسب‌وکار در ریاست‌جمهوری تشکیل شود؛ اما من مخالف و معتقد بودم که کار باید در وزارت امور اقتصادی و دارایی پیگیری شود. امسال تنزل رتبه کسب‌وکار را در شاخص‌های بانک جهانی شاهد هستیم و حتی دانشگاه طرف قرارداد وزارت اقتصاد نیز کار را رها کرده است که موضوع توجیهی ندارد. در اداره کشور نباید در رودرباستی گیر کنیم (جهانگیری، ۱۳۹۵)»^(۹)

نمایندگان مجلس، دولت را مکلف به تشکیل «هیأت مقررات‌زدایی و تسهیل صدور مجوز کسب‌وکار» مستقر در وزارت امور اقتصادی و دارایی و متشکل از حداقل نه عضو به ریاست وزیر اقتصاد و دارایی کرده‌اند (ماده الحاقی ۲۴ لایحه رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقاء نظام مالی کشور، ۱۳۹۳). دولت‌های یازدهم و دوازدهم نیز، به عنوان مهم‌ترین رکن اجرایی کشور، تنها به دستورالعمل‌های ارشادی اکتفا نکرده و مصوبه‌ای را نیز برای بهبود جایگاه کشور در این شاخص ارائه کرده‌اند. معاون اول رئیس‌جمهوری تصویب‌نامه هیأت وزیران درباره تعیین

تکالیف دستگاه‌ها برای ارتقای جایگاه ایران در نماگرهای شاخص را در تاریخ ۱۳۹۶/۰۴/۰۴ ابلاغ کرده است^(۱۰). قبل از این تاریخ نیز، ابلاغیه‌های دیگری سابقه داشته است.

جهان

مطابق گزارش ۲۰۱۸ شاخص، بیش از ۶۰ کشور، کمیته اصلاحات را راه‌اندازی کرده و برای استناد به بهبود محیط کسب‌وکار به این شاخص استناد می‌کنند (گزارش سهولت‌انجام کسب‌وکار، ۲۰۱۸). در جدول ۴، برخی از کشورهایی که دارای کمیته اصلاحی هستند فهرست شده‌اند:

جدول ۴. کشورهایی که در واکنش به رتبه‌بندی شاخص سهولت کسب‌وکار کمیته اصلاحی ایجاد کرده‌اند

کشورها	منطقه
اندونزی، کره جنوبی، مالزی، فیلیپین و سریلانکا	شرق و جنوب آسیا
الجزایر، کویت، مراکش، عربستان سعودی و امارات متحده عربی	خاورمیانه و شمال آفریقا
آذربایجان، کرواسی، جمهوری چک، گرجستان، قزاقستان، کوزوو، قرقیزستان، مقدونیه، مولداوی، مونته‌نگرو، لهستان، روسیه، تاجیکستان، اوکراین، انگلستان و ازبکستان	اروپا و آسیای مرکزی
بوتسوانا، بوروندی، جمهوری آفریقای مرکزی، کومور، جمهوری دموکراتیک کنگو، ساحل عاج، گینه، کنیا، لیبیا، مالاوی، مالی، نیجریه، رواندا، سیرالئون، توگو و زامبیا	آفریقا
شیلی، کلمبیا، کاستاریکا، دومینیک، گواتمالا، مکزیک، پاناما و پرو	آمریکای لاتین

کلی و همکاران، ۲۰۱۶

۳-۵. اصلاح در خط‌مشی‌ها و مقررات

برای بررسی گزاره (فرضیه) سوم، اصلاح در خط‌مشی‌ها و مقررات کشورها (از جمله ایران) بررسی می‌شود. یکی از عرصه‌های جهت‌دهی و هدایت کشورها توسط این شاخص، اصلاح در خط‌مشی‌ها، مقررات و رویه‌های موجود در کشورهاست. این بحث با ارائه شواهدی از جهان، ایران، و شواهدی از یک مطالعه تجربی بررسی می‌شود.

جهان

بر اساس گزارش ۲۰۱۸ بانک جهانی، از سال ۲۰۰۶، ۲۸۵۸ اصلاح در خط‌مشی‌های ملی کشورها، متأثر از این شاخص ایجاد شده و در صفحه‌ای به نام

«شمارش تعداد اصلاحات^۱» قرار گرفته است. برای ایران، ۱۵ مورد از این اصلاحات ثبت شده است. نکته جالب آن است که کشوری مانند غنا، تعداد ۱۶ اصلاح برای آن به ثبت رسیده و در رتبه‌بندی کلی منتشر شده در سال ۲۰۱۸ نیز چهار رتبه بالاتر از ایران است. ارائه گزارش‌های موردبهمورد با شواهد، زمینه‌ای فراهم کرده تا کشورها و مسئولان آن‌ها تماماً متمرکز بر اولویت‌هایی شوند که توسط بانک جهانی برای آن‌ها ثبت شده و آن را مهم‌ترین اولویت‌های آتی خود برای اصلاح قلمداد کنند.

ایران

در ایران، طی سال‌های اخیر، خط‌مشی‌های فراوانی در پاسخ به تک‌تک نشانگرهای ذیل این شاخص، طراحی و بعضاً عملیاتی شده است. در این جا می‌خواهیم با تمرکز بر دو دسته از خط‌مشی‌های کلان کشور نشان دهیم کسب رتبه در این شاخص آن قدر حیاتی بوده که توانسته خود را در عالی‌ترین اسناد سیاستی کشور جای دهد. این دو دسته از باب نمونه ذکر شده است:

۱. اولویت‌ها و راهبردهای مجلس شورای اسلامی: مجلس شورای اسلامی، مهم‌ترین نهاد تقنینی کشور و جزء مهم‌ترین نهادهای چرخه خط‌مشی‌گذاری در ایران است. در سال ۱۳۹۵، گزارشی از سوی مرکز پژوهش‌های مجلس با عنوان «عمده‌ترین مسائل کشور؛ اولویت‌ها و راهبردهای مجلس شورای اسلامی در دوره دهم» منتشر شده که بخش اول آن، حوزه اقتصادی و در قسمت ۱-۱ آن به محیط کسب‌وکار اختصاص یافته است. در این بخش، به اهمیت حمایت از تولید، فراهم آوردن زمینه‌های عام و رفع موانع کشور توجه شده است. در ادامه، یک بخش اختصاصی به «وضعیت ایران در گزارش‌های بین‌المللی مرتبط با محیط کسب‌وکار» پرداخته و در آن به رتبه ایران در شاخص‌های مختلف، از جمله شاخص سهولت انجام کسب‌وکار اشاره شده است و ذیل آن یک اقدام اصلاحی برای بهبود رتبه ایران آمده که نشان از اثرگذاری این شاخص بر خط‌مشی‌های

عالی کسب‌وکار ایران دارد.

۲. برنامه پنج‌ساله ششم توسعه: طبق بند الف ماده ۲۲ این برنامه: «[ایران] در شاخص کسب‌وکار هر سال ده رتبه ارتقا یافته و به کمتر از هفتاد در پایان اجرای قانون برنامه برسد. وزیر امور اقتصادی و دارایی مکلف است در پایان شهریور و اسفندماه هر سال، گزارش میزان تحقق حکم این بند را همراه مستندات به مجلس شورای اسلامی ارائه نماید». مجدداً توجه شود که در این قانون، کسب رتبه، معیار بهبود فضای کسب‌وکار و رونق اقتصادی در نظر گرفته شده است.

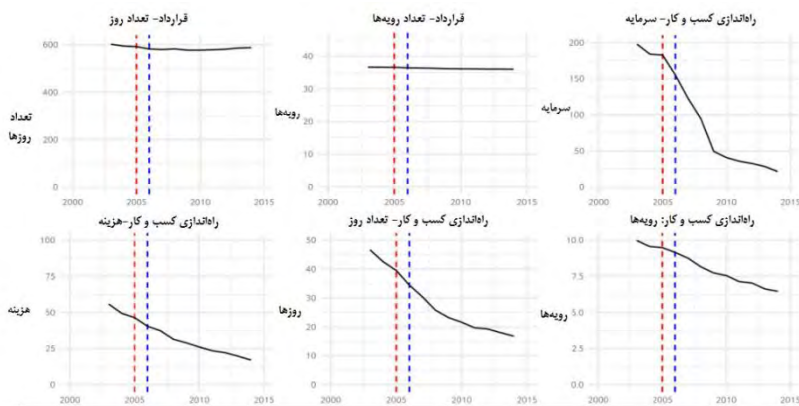
از مجموع دو شاهد بالا که به عنوان نمونه ذکر شد، مشخص است رتبه‌بندی بانک جهانی، توانسته اثر شایانی بر تغییر اولویت‌های خط‌مشی و مقررات کسب‌وکار در کشور داشته باشد و سبب ایجاد فشار اجتماعی و بسترساز تغییر شود. در این زمینه، مصاحبه یکی از اعضای کمیسیون اقتصادی مجلس می‌تواند شاهد مناسبی باشد: «بانک جهانی برای ارزیابی فضای کسب‌وکار ۱۰ شاخص و پارامتر تعریف کرده که ایران عملاً در ۹ شاخص با کاهش رتبه مواجه شد و تنها در یک شاخص (شاخص اعتبارات) رشد داشتیم. کاهش رتبه فضای کسب‌وکار ایران در مقیاس جهانی حاکی از آن است که ما در کشور در حوزه‌هایی مانند مالیات، ساخت‌وساز و تجارت فرامرزی و پارامترهای دیگر عملکرد مناسبی نداشتیم... بنابراین اگر می‌خواهیم (کشور) در رتبه کسب‌وکار ارتقا پیدا کند، لازم است همه دستگاه‌ها دست‌به‌دست هم دهند... انتظار می‌رود قوانین زائد از سر راه رشد اقتصادی برداشته شود...» (انارکی محمدی، ۱۳۹۶).

شواهدی از یک مطالعه تجربی

در این زمینه مطالعه‌ای توسط کلی و همکاران (۲۰۱۶) انجام شده است. پرسشی که این پژوهشگران در پی پاسخ به آن بوده‌اند این است که: «آیا کشورها در واکنش به قرار گرفتن در رتبه‌بندی، زمان، هزینه‌ها و رویه‌های کسب‌وکار را کاهش می‌دهند؟»

نمودار ۳. متوسط تغییر در نشانگرها و زیرنشانگرها، پیش و پس از انتشار رتبه‌بندی (کلی و همکاران،

(۲۰۱۶)

مطابق نمودار بالا، روند تعداد روزها و رویه‌ها و میزان هزینه‌ها در بازه زمانی پیش و پس از معرفی نشانگر دیده می‌شود. اثرگذاری نشانگر در تغییر رفتار کشورها (با معرفی نشانگر از سال ۲۰۰۵) محسوس است، یعنی نشانگر توانسته به مثابه یک فشار اجتماعی، کشورها را به همراهی و تغییر در خط‌مشی‌ها و مقرراتشان وادار کند (به وضعیت کشورها پیش و پس از رتبه‌بندی که با خطوط نقطه‌چین متمایز شده توجه کنید).

افزون بر گزاره‌های (فرضیات) مطرح شده، می‌توان شواهدی از اثرگذاری این شاخص بر پژوهش‌های دانشگاهی، افکار عمومی و سرمایه‌گذاران را نیز مطرح کرد که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۴-۵. جهت‌دهی به پژوهش‌های دانشگاهی

بنا به گزارش بانک جهانی، تا سال ۲۰۱۸، ۲۱۸۲ مقاله^(۱۱) در زمینه شاخص سهولت انجام کسب و کار، در نشریات مرور توسط هم‌تایان و نشریات معتبر ربع اول تا چهارم رتبه‌بندی‌های علم‌سنجی منتشر شده و این غیر از مقالاتی است که در این زمینه در حال انتشار است یا در همایش‌ها ارائه می‌شود. در گزارش ۲۰۱۸ شاخص سهولت انجام کسب و کار، تعداد مقالات منتشر شده در نشریات مرور توسط هم‌تایان، سه هزار مقاله بیان شده و گفته شده هفت هزار مقاله دیگر

نیز در حال نگارش است. جستجو در پایگاه‌های اطلاعات علمی ایران نیز نشان می‌دهد این موضوع، دستورکار پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی بوده است و توانسته الهام‌بخش دسته‌ای از مطالعات دانشگاهی باشد.

۵-۵. افکار عمومی

یکی از عرصه‌هایی که شاخص‌ها به شدت روی آن اثر می‌گذارند، افکار عمومی (اعم از جامعه دانشگاهی که در آن گفتمان و مهمه علمی شکل می‌گیرد) است. شاخص سهولت کسب‌وکار به صورت خاص، زمینه شکل‌گیری گفتگوهای عمومی را ایجاد کرده و جرقه طرح پاره‌ای از مباحث است. بخش مهمی از بدنه افکار عمومی و همچنین نخبگان و فعالان دانشگاهی با تمسک به آمارها و رتبه کشور در نشانگرها و شاخص‌ها، زیربنای استدلال‌هایشان را فراهم می‌کنند؛ یعنی نه تنها در جهت‌دهی مسئله، که در فراهم کردن شواهد و تنسيق استدلال‌هایشان نیز نقش بالقوه‌ای ایفا می‌کند. گذشته از آن، بخشی از افکار عمومی، متأثر از فضای رسانه است، فضایی که با انعکاس گزارش‌های بین‌المللی و رتبه ایران، و ارائه تحلیل‌های بعضاً غیردقیق، زمینه‌ساز گونه‌ای از «فشار عمومی» بر مسئولان امر برای «اقدام» می‌شوند.

۵-۶. اثرگذاری بر سرمایه‌گذاران

سرمایه‌گذاران، از رتبه‌هایی که برای یک کشور اعلام می‌شود، متأثر می‌شوند. تنظیم‌گران بخش دولتی بر این باورند که رتبه‌بندی بر تصمیمات سرمایه‌گذاری در بخش کسب‌وکار اثرگذار است و به همین جهت تلاش می‌کنند تا رتبه خود را به منظور جذب سرمایه‌گذاری بهبود بخشند (جایاسوریا، ۲۰۱۱). تحلیلگران بازار در شرکت‌های بزرگ، با نگاه به رتبه کشور در شاخص سهولت انجام کسب‌وکار و رقابت‌پذیری جهانی و غیره، میزان خطرپذیری در یک کشور را ارزیابی کرده و یک بسته دانشی سفارشی برای سرمایه‌گذاران در جهت سرمایه‌گذاری فراهم کنند. چون معمولاً بازار از فقدان و کمبود اطلاعات در زمینه فرصت‌های سرمایه‌گذاری

به خصوص در کشورهای در حال توسعه رنج می‌برد، اطلاعاتی که توسط این شاخص‌ها ارائه می‌شود، برای سرمایه‌گذاران بسیار ذی‌قیمت است. در مورد ایران، ملاحظات و وجود دارد که در بخش بحث و نتیجه‌گیری مطرح می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

پس از ارائه شواهد، هر سه گزاره (فرضیه) مطرح شده در بخش دوم این پژوهش تأیید شد. یعنی رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، کشورها (از جمله ایران) را تهییج می‌کند تا برای بهبود جایگاه در رتبه‌بندی، انگیزه‌ها، نیات و تصمیمات متفاوتی اتخاذ کنند. همچنین کشورها (از جمله ایران) در واکنش به رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، دست به اصلاحات ساختاری زده‌اند تا جایگاه خود را در رتبه‌بندی بهبود بخشند. و در نهایت آن که کشورها (از جمله ایران) در واکنش به رتبه‌بندی اعلامی شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، خط‌مشی‌ها و قوانینی وضع کرده‌اند تا جایگاه خود را در رتبه‌بندی بهبود بخشند. بخش نهایی در دو قسمت «فناوری شاخص‌ها در عرصه بین‌الملل» و «مسائل کسب‌وکار ایران» دنبال می‌شود.

ابزار پیچیده، نیازمند مواجهه هوشمندانه

مواجهه با محیط پیچیده، نیازمند استفاده از راهبردها و ابزارهای پیچیده‌تر است (رضاییان، ۱۳۸۶: ۱۱۵). از آنجایی که شاخص‌ها یکی از انواع فناوری‌های نرم و پیچیده هستند، مواجهه با آن‌ها نیز گونه‌ای از هوشمندی را می‌طلبد. منظور از مواجهه، تقابل نیست، بلکه گونه‌ای از تعامل است. بنابراین، راهبردی نیاز است که در عین بهره‌برداری از رژیم‌های سنجش بین‌المللی، مانع از گرفتار شدن در بازی آن‌ها شود. بانک جهانی از شاخص سهولت انجام کسب‌وکار استفاده می‌کند تا قدرت خود را نه تنها در زمینه وام‌های اعطایی برای توسعه تقویت کند، بلکه بتواند به حیطة مقررات کسب‌وکار کشورها نیز نفوذ کند (یعنی چیزی که در قدرت بانک نبوده، با طراحی مجموعه‌ای از سازوکارها در حیطة قدرت بانک قرار گرفته است). مطالعه داستان برخی کشورها برای بالا رفتن در رتبه‌بندی

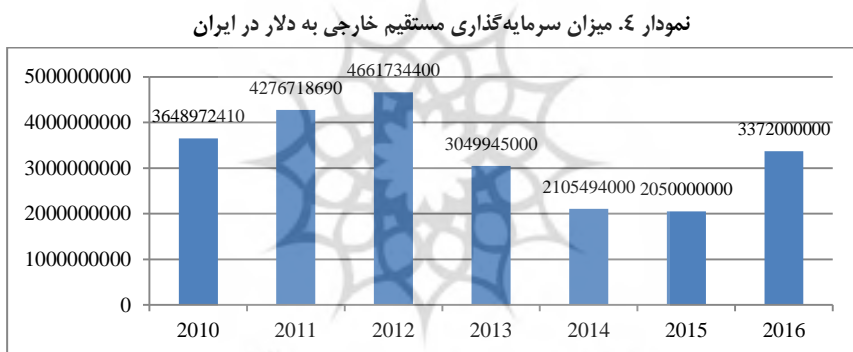
نشانگرهای ذیل این شاخص، جالب توجه است. این وضعیت در کشورهای به اصطلاح در حال توسعه که استقلال هویتی کمتر و بدنه کارشناسی ضعیف‌تر و وابسته‌تری داشته و چشم به وعده‌های توسعه‌ای بانک جهانی دارند، شدیدتر است.

از دیگر سو، شواهدی وجود دارد که سایر مراکز قدرت در جهان (به خصوص چین)، قاعده بازی رژیم‌های سنجش را فهمیده و سیستم‌های رتبه‌بندی جدیدی را راه‌اندازی کرده یا به‌زودی خواهند کرد. رتبه‌بندی دانشگاهی شانگهای یکی از دم‌دستی‌ترین مثال‌ها است (کلی و همکاران، ۲۰۱۶). در حقیقت، چون شاخص‌ها کنش‌های اجتماعی مشروع را با استانداردهایشان شکل می‌دهند، لازم است هوشمندانه با این قلمروی مشروعیت‌بخشی و سلب مشروعیت مواجه شد. استفاده از مراکز و ائتلاف‌های قدرت منطقه‌ای و حمایت از آن‌ها و سیستم‌های مشروعیت‌بخشی‌شان، شاید بتواند یک راهکار مکمل برای بهبود محیط کسب‌وکار ایران، در کنار رژیم‌های سنجش سازمان‌های بین‌المللی (مثل بانک جهانی) مطرح باشد.

ایران و شاخص سهولت‌انجام کسب‌وکار

با آن که شاخص سهولت‌انجام کسب‌وکار در کشور، عمدتاً شاخصی «خنتی و بی‌طرف»، «بدون انگیزه‌های پیشینی» و «پروژه‌ای خیرخواهانه» دانسته می‌شود، اما شواهد و استدلال‌هایی که در این مطالعه ارائه شد نشان می‌دهد در پشت این پروژه، رگه‌های جدی «اقتصاد نئولیبرال» و «دولت‌زدایی» نهفته است. مواجهه مسئولان عالی، فعالان و دست‌اندرکاران عرصه کسب‌وکار و همچنین بدنه کارشناسی کشور با این شاخص، مؤید باور ایشان به خنتی بودن، عاری بودن از ارزش و خیرخواهانه بودن آن است و نسخه‌های آن نجات‌بخش دانسته می‌شود؛ در نتیجه، به‌عنوان یک تجویز مؤثر در کسب‌وکار ایران معرفی می‌شود. جستجوی نویسندگان در فضای اینترنت، به ندرت مقالات یا آثاری را با نگاه انتقادی یا با واکاوی مبانی بنیادین آن نشان می‌دهد و عمده مقالات متمرکز بر بررسی رتبه ایران در این شاخص، دلایل افت رتبه، اثر شاخص بر سرمایه‌گذاری و بهبود

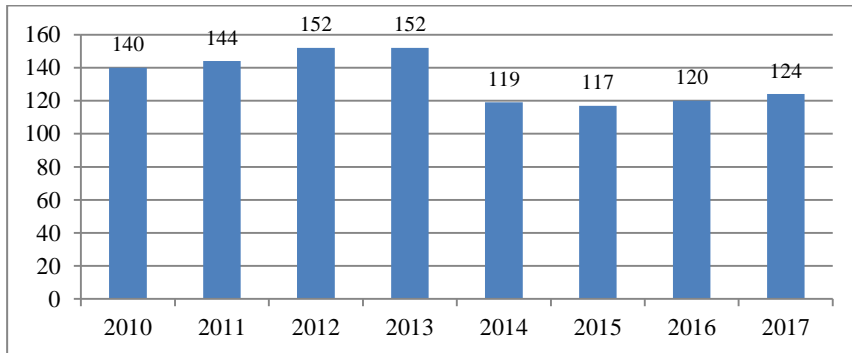
فضای کسب‌وکار و موارد مشابه بوده است. این مقاله تلاش کرد نشان دهد چه انگیزه‌هایی در ورای «کسب رتبه بهتر» در این شاخص وجود دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها دلایل آبرویی بوده است. از سوی دیگر، تصور بر آن است که با بهبود رتبه ایران، حجم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) به کشور افزایش می‌یابد. شاید به این امید، بقیه بدیل‌های ممکن برای بهبود فضای کسب‌وکار درون کشور، کمتر مورد توجه قرار گرفته و عمده توجهات و سرمایه‌گذاری‌ها، معطوف به بهبود «اولویت‌ها و دستورکارهای اعلامی پروژه سهولت‌انجام‌کسب‌وکار» شده است. برای آن که ببینیم آیا واقعاً بهبود رتبه، حجم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور را ارتقا می‌دهد، شواهدی ذکر می‌شود. نمودار شماره ۴، میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به دلار در ایران است:

سایت بانک جهانی

در لحظه نگارش این سطور، میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای سال ۲۰۱۷ منتشر نشده، اما سازمان آنکتاد^۱ پیش‌بینی کرده، میزان آن حدود ۵ درصد بیشتر از سال ۲۰۱۶ باشد (معاونت‌امور اقتصادی وزارت اقتصاد، ۱۳۹۶). برای آن که بتوان تناظر آن را با رتبه‌بندی ایران در شاخص سهولت کسب‌وکار منعکس کرد، رتبه ایران در این شاخص طی سالیان اخیر در نمودار ۵ نشان داده می‌شود.

نمودار ۵. رتبه ایران در شاخص سهولت انجام کسب‌وکار طی سال‌های مختلف

منبع: سایت بانک جهانی

از دلایل جدی تمسک به شاخص سهولت انجام کسب‌وکار در کشور و اولویت‌گذاری مسائل بر اساس آن، جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. مقایسه دو نمودار بالا نشان می‌دهد حتی در زمانی که رتبه ایران در شاخص، از ۱۵۲ به ۱۱۹ بهبود یافته، میزان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، نه تنها افزایش نیافته، بلکه با افول نیز همراه بوده است. این موضوع، تأکید مجددی بر ادعاهای پیش‌گفته است که تأکید صرف بر شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، راه حل یا تنها راه‌حل مناسب برای بهبود محیط کسب‌وکار نیست، بلکه گمراه‌کننده بوده و اذهان را از سایر فعالیت‌هایی است که می‌تواند مرهمی بر مسائل و زخم‌های فضای کسب‌وکار ایران باشد، دور می‌کند.

اصولاً جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تابع عوامل بسیار متعددی است که تأکید و سرمایه‌گذاری بیش از اندازه بر پروژه سهولت انجام کسب‌وکار کمکی به بهبود آن نمی‌کند. جریان کلی سرمایه‌گذاری خارجی در دنیا، به عوامل بسیار متعدد دیگری بستگی دارد. در سال ۲۰۱۶، میزان سرمایه‌گذاری کشورهای پیشرفته یا توسعه‌یافته به بالاترین حد خود رسید و اقتصاد این کشورها توانست بالاترین حجم سرمایه‌گذاری را به خود جذب کند، و مجدداً پیش‌بینی شده که اقتصاد این کشورها در سال ۲۰۱۷ بتواند سرمایه‌گذاری بیشتری را جذب کند (معاونت امور اقتصادی وزارت اقتصاد، ۱۳۹۶)، این در حالی است که میزان جذب سرمایه‌گذاری در کشورهای در حال توسعه، در سال ۲۰۱۶، به میزان ۱۴ درصد

کاهش داشته است. اصولاً شاید بتوان گفت که پس از احیای اقتصاد کشورهای غربی از بحران بزرگ مالی اخیر، جریان سرمایه‌ها که مدتی به شرق آمده بود، دوباره در حال بازگشت به غرب است و این جریان طی این سال‌ها به طور مستمر ادامه داشته است. لذا «جذب سرمایه‌گذاری خارجی»، تابع عوامل بسیار بسیار متعددی است و گره زدن میزان آن با «بهبود در شاخص سهولت انجام کسب‌وکار» در فضای گفتمانی کشور، بیشتر به یک آدرس غلط شبیه است و تا اندازه زیادی، افتادن در دام بازی اعداد و ارقام است.

مجدداً تأکید می‌شود که قصد نویسندگان این نیست که مانع از اصلاحاتی که در بدنه کسب‌وکارها در حال انجام است شوند؛ بلکه گونه‌ای از مواجهه آگاهانه با «شاخص سهولت انجام کسب‌وکار» است که در کشور، گونه‌ای از «ساده‌انگاری» در مواجهه با آن وجود دارد. حتی شاید دسته‌ای از اقدامات اصلاحی، برای «بهبود حس اعتماد به نفس ملی» با بالا رفتن در شاخص و همچنین «کاهش هزینه راه‌اندازی پاره‌ای از کسب‌وکارها» با حذف و اصلاح مقررات کسب‌وکار ضرورت داشته باشد، اما باید آگاه بود که انتظار برای بهبود محیط کسب‌وکار ایران در نتیجه بالا رفتن در رتبه‌بندی این شاخص، بیشتر به یک سراب می‌ماند.

سخن پایانی

پیگیری و کوتاه کردن فرآیندهای انجام کسب‌وکار البته فرآیند مهمی است، ولی بهبود فضای کسب‌وکار ایران، تنها از این مسیر نمی‌گذرد. تحقق نشانگرهای این شاخص، باید به موازات یا در حاشیه سایر اقدامات اصلی بهبود فضای کسب‌وکار باشد که از گذر اقدامات نوآورانه، کارآفرینانه، پاره‌ای از عوامل اقتصادی و مانند آن دنبال می‌شود. حتی اگر رتبه ایران، مطابق آن چه در اسناد بالادستی تصریح شده، سالیانه به میزان ده درصد هم کاهش یابد، این رتبه هیچ تضمینی بر حاکمیت یک اقتصاد قوی، بهره‌ور و شکوفا نیست، بلکه نشان از کاهش مجموعه‌ای از فرآیندها و هزینه‌ها در شروع و راه‌اندازی یک کسب‌وکار است. این موضوع به خصوص در زمینه جذب سرمایه‌گذار نیازمند تلاش‌های مضاعفی است و صرف بهبود رتبه، دال بر جذب سرمایه‌گذار و بهبود واقعی فضای کسب‌وکار نیست. در

این زمینه، از باب نمونه می‌توان به تلاش گرجستان اشاره کرد که از سال ۲۰۰۶، تلاش‌های وافری برای بهبود فضای کسب‌وکار آغاز کرد و از رتبه ۱۰۰ در آن سال به رتبه ۹ در ۲۰۱۸ و رتبه ۶ در ۲۰۱۹ رسید. طی این سال‌ها، تلاش‌ها و دیپلماسی تنگاتنگی را به موازات کاهش رتبه برای جذب سرمایه‌گذار خارجی به خدمت گرفته است. مشروح برخی از این تلاش‌ها توسط شوئث (۲۰۱۵) مورد اشاره قرار گرفته است. بنابراین افزون بر پیشنهادهای مطرح‌شده در بالا، پیشنهاد می‌شود با بهره‌گیری از روش‌شناسی‌های داده‌کاوانه در داده‌های مربوط به این شاخص و تطبیق جدی آن با سایر آمارها و واقعیت‌های میدانی، با دقت بیشتری نتایج کاربست این شاخص را در فضای کسب‌وکار کشور دنبال کرد. از سوی دیگر، باید در ادبیات گفتمانی و همچنین در مقام عمل، تمایزی جدی بین «شاخص سهولت انجام کسب‌وکار» با «سهولت انجام کسب‌وکار» قائل شد. «سهولت» انجام کسب‌وکار که در عمده بخش‌ها نیاز حقیقی فضای کسب‌وکار است، چیزی غیر از نماگرها، مؤلفه‌ها و آیتم‌های ذیل «شاخص» سهولت انجام کسب‌وکار است؛ اگر چه در بخش‌هایی همپوشانی نیز دارند. حال، آیا وقت آن نرسیده که وضعیت کسب‌وکار در ایران را از ورای دریچه شاخص‌ها به نظاره نشینیم؟

پی‌نوشت‌ها

۱. ۱۳۹۲/۰۳/۰۶
۲. ۱۳۹۲/۰۳/۱۳
۳. ۱۳۹۲/۰۳/۲۲
۴. ۱۳۹۶/۰۲/۰۸
۵. جمشید انصاری، معاون رئیس‌جمهور، ۱۳۹۶/۰۲/۱۶
۶. شهیندخت مولاوردی، دستیار رئیس‌جمهور، ۱۳۹۶/۰۶/۰۶
۷. حسین میرشجاعیان‌حسینی، معاون وزیر اقتصاد، ۱۳۹۶/۰۹/۰۲
8. <http://www.nexis.com>
۹. اسحاق جهانگیری، معاون اول رئیس‌جمهور، ۱۳۹۵/۰۸/۲۴
10. <http://www.irna.ir/fa/News/82577001>
11. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28608?show=full>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- امامی، سیدمجتبی، بنافی، مسعود، سجادیه، سیدعلیرضا (۱۳۸۹). تحلیلی انتقادی بر بکارگیری شاخص‌های مرسوم جهانی توسعه. فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه. سال ۱۵، شماره ۱. ۱۹۰-۱۳۵.
- انصاری، جمشید (۱۳۹۶). بهبود قابل توجه شاخص‌های اقتصادی کشور. خبرگزاری ایرنا. کد خبر: ۸۲۵۱۸۱۴۶ دسترسی در <https://bit.ly/2Nt95Be> (۱۳۹۸/۰۴/۰۲).
- امینی، علیرضا، نوروزی، سمیه (۱۳۹۵). نگاهی بر تجارب جهانی در بهبود محیط کسب و کار از طریق اصلاح سیستم قضایی با تاکید بر مولفه تضمین قراردادها. سیاست‌های مالی و اقتصادی. سال ۴، شماره ۱۵. ۸۸-۷۱.
- انارکی محمدی، احمد (۱۳۹۶). تنها در یک شاخص بهبود فضای کسب و کار افزایش رتبه داشتیم. خبرگزاری خانه ملت. دسترسی در <https://bit.ly/2GBRqK8>
- بابامرادی، رضوان (۱۳۹۲). بررسی اثر صنعت بانکداری بر بهبود فضای کسب و کار، مطالعه موردی کشورهای منتخب توسعه یافته و در حال توسعه. دانشگاه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی. دانشکده مدیریت و حسابداری.
- بختیاری، صادق، شایسته، افسانه (۱۳۹۱). بررسی تاثیر بهبود فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب با تاکید بر ایران. فصلنامه اقتصاد مالی. سال ۶، شماره ۱۹. ۱۷۵-۲۰۴.
- پایتختی اسکویی، سیدعلی، طبقچی اکبری، لاله (۱۳۹۵). نقش زنان در بهبود فضای کسب و کار (مطالعه موردی: ایران و کشورهای منتخب در حال توسعه). سیاست‌های راهبردی و کلان. سال ۴، شماره ۱۵، ۱۰۷-۸۳.
- جهانگیری، اسحاق (۱۳۹۵). تذکر جدی جهانگیری به وزارت اقتصاد/ تنزل رتبه ایران توجیه ندارد. خبرگزاری مهر. کد خبر: ۳۸۵۰۶۳۵. دسترسی در <http://bit.ly/2tpqHjJ> (۱۳۹۸/۰۴/۰۶).
- حسینی، سیدوجیهه (۱۳۹۵). بررسی اثر بهبود شاخص فضای کسب و کار بر توسعه صنعت گردشگری: مطالعه موردی کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه یافته. پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشگاه محقق اردبیلی. دانشکده اقتصاد.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، دامن پاک جامی، مرتضی (۱۳۹۴). جایگاه دیپلماسی

- اقتصادی در سیاست خارجی دولت یازدهم. فصلنامه سیاست خارجی. سال ۲۹، شماره ۱. ۷-۵۲.
- روحانی، حسن (۱۳۹۲). روحانی در مناظره دیروز: وعده ندادم + لیست نجومی ۴۱۴ وعده روحانی در ۶۰ روز. خبرگزاری تسنیم. دسترسی در <http://bit.ly/2FBxBNP>. (۱۳۹۸/۰۳/۳۰)
- روحانی، حسن (۱۳۹۲). متن کامل سخنان ۶ کاندیدای ریاست جمهوری در اولین مناظره. خبرگزاری تسنیم. دسترسی در <http://bit.ly/2FAyuWU> (۱۳۹۸/۰۴/۰۲).
- رضائیان، علی (۱۳۸۶). تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم. تهران: سمت.
- کرسول، جان. دلبلیو (۱۳۹۱). طرح پژوهش (رویکردهای کمی، کیفی و شیوه ترکیبی). ترجمه حسن دانایی فرد و علی صالحی. تهران: مهربان نشر.
- «گزارش بررسی ایران در شاخص سهولت انجام کسب و کار سال ۲۰۱۹ بانک جهانی» (۱۳۹۷). مرکز ملی مطالعات، پایش و بهبود محیط کسب و کار، معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی. کد سند: ۹۷۲۰۱۴۹۰۰. دسترسی در <http://bei.mefa.ir/portal/file/?448506/972014900.pdf> (۱۳۹۸/۰۸/۱۵).
- «ماده الحاقی ۲۴ لایحه رفع موانع تولید رقابت پذیر و ارتقاء نظام مالی کشور» (۱۳۹۳). مصوبه مجلس شورای اسلامی. دسترسی در <https://rc.majlis.ir/fa/news/show/919184>. (۱۳۹۸/۰۸/۱۵)
- مرادی، محمدعلی (۱۳۹۲). هزینه مبادله صادرات و واردات ایران در شاخص سهولت انجام کسب و کار. بررسی‌های بازرگانی، سال ۱۱، شماره ۶۲. ۱۸-۳۰.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۵). عمده‌ترین مسائل کشور؛ اولویت‌ها و راهبردهای مجلس شورای اسلامی در دوره دهم. انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره راهنما: ۱۳۹۵ ۴۷۱/۱۴ HC.
- معاونت امور اقتصادی وزارت اقتصاد (۱۳۹۶). گزارش آنگتاد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در جهان و ایران. دفتر تحقیقات و سیاست‌های پولی و بازرگانی وزارت اقتصاد. کد سند ۹۶۱۵۱۶۷۴۷.
- مولاوردی، شهیندخت (۱۳۹۶). از نظر شاخص نوآوری جهانی، سهولت کسب و کار و... به جایگاه مناسبی رسیده‌ایم. خبرگزاری خانه ملت. دسترسی در <http://bit.ly/2F11nag> (۱۳۹۸/۰۴/۰۲).
- مهربانی، فاطمه، عبداللهی، فرشته، بصیرت، مهدی (۱۳۹۵). اثر فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی ایران، کشورهای MENA و OECD با استفاده از روش گشتاور تعمیم یافته. سیاست‌های راهبردی و کلان. سال ۴، شماره ۱۳، ۶۵-۹۶.
- میرشجاعیان حسینی، حسین (۱۳۹۶). تکرار ۲ توجیه افت رتبه کسب و کار ایران. خبرگزاری تعادل. کدخبر: ۱۱۵۱۷. دسترسی در: <https://bit.ly/2qj30jY> (۱۳۹۸/۰۴/۰۲).
- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۹۸). پاسخ وزارت اقتصاد به گزارش تسنیم درباره

- سقوط رتبه ایران در شاخص کسب و کار + مستندات جدید از بانک جهانی. دسترسی در <https://bit.ly/2pLn1Oi> (۹۸/۰۸/۱۶).
- هومن، حیدرعلی (۱۳۸۵). *راهنمای عملی پژوهش کیفی*. تهران: سمت.
- Arndt, C.(2008). The politics of governance ratings. *International Public Management Journal*, 11(3), 275-297.
- Besley, T.(2015). Law, regulation, and the business climate: The nature and influence of the World Bank Doing Business project. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 99-120.
- Boeheim, M., Renda, A., Leo, H., Weijnen, T., Unterlass, F., Coletti, P., & Schratzenstaller, M.(2006). *Pilot project on administrative burdens*. Prepared by WiFo and CEPS for the European Commission, DG Enterprise. Access at: ec.europa.eu/smart-regulation/refit/admin_burden/docs/enterprise/files/pilot-study_en.pdf (25.03.2018).
- Booth, W. C., Colomb, G. G., & Williams, J. M.(2008). *The Craft of Research*. University of Chicago Press.
- Broome, A., & Quirk, J.(2015). The politics of numbers: the normative agendas of global benchmarking. *Review of International Studies*, 41(5), 813-818.
- Chwieroth, J.(2007). Neoliberal economists and capital account liberalization in emerging markets. *International organization*, 61(2), 443-463.
- Davis, K. E., Kingsbury, B.(2011). *Indicators as interventions: pitfalls and prospects in supporting development initiatives*. New York: The Rockefeller Foundation.
- Davis, K. E., Kingsbury, B., & Merry, S.E.(2012). Indicators as a technology of global governance. *Law & Society Review*, 46(1), 71-104.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A.(2002). The regulation of entry. *The quarterly Journal of economics*, 117(1), 1-37.
- Ease of Doing Report 2018(2018). *Doing business 2018, reforming to create jobs*. World Bank Group. Access at: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>
- Ease of Doing Report 2019 (2019). *Doing business 2019, Training for Reform*. World Bank Group. Access at: http://www.worldbank.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
- Fouger, T.(2006). The state, international competitiveness and neoliberal

- globalisation: is there a future beyond 'the competition state'?. *Review of international studies*, 32(1), 165-185.
- Hansen, H.K.(2012). The power of performance indices in the global politics of anti-corruption. *Journal of International Relations and Development*, 15(4), 506-531.
- Hansen, H. K., & Mühlen-Schulte, A.(2012). The power of numbers in global governance. *Journal of International Relations and Development*, 15(4), 455-465.
- IBRD Articles of Agreement(1989). World Bank Group. Access at: siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/ibrd-articlesofagreement.pdf (25.03.2018).
- Independent Evaluation Group (2008). *An Independent Evaluation: Taking the Measure of the World Bank-IFC Doing Business Indicators*. Washington, DC: The World Bank. Access at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6467>(25.03.2018).
- Jaitley, A.(2018). *Budget 2018 for Ease of Doing Business: 372-points plan outlined for states*. Financial express. Access at <http://bit.ly/2E2OArk>.
- Jayasuriya, D.(2011). Improvements in the World Bank's ease of doing business rankings: do they translate into greater foreign direct investment inflows? Working paper. International Finance Corporation. Access at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1923545 (27.03.2018).
- Kelley, J.G.(2017). Scorecard diplomacy: Grading states to influence their reputation and behavior. Cambridge University Press.
- Kelley, J. G., & Simmons, B.A.(2015). Politics by number: indicators as social pressure in international relations. *American journal of political science*, 59(1), 55-70.
- Kelley, J. G., & Simmons, B.A.(2017). *Introduction: The Power of Global Performance Assessment*. Unpublished Book Chapter.
- Kelley, J. G., Simmons, B. A., & Doshi, R.(2016). The Power of Ranking: The Ease of Doing Business Indicator as a Form of Social Pressure. In *Annual Meeting of the American Political Science Association Mini-Conference on Assessment Power in World Politics, Philadelphia, PA* (Vol. 2).
- Lavelle, K. C. (2000). The International Finance Corporation and the emerging market funds industry. *Third World Quarterly*, 21(2), 193-213.

- Merry, S.E.(2011). Measuring the world: Indicators, human rights, and global governance. *Current Anthropology*, 52.
- Merry, S.E.(2016). *The Seductions of Quantification: Measuring Human Rights, Gender Violence, and Sex Trafficking*. University of Chicago Press.
- Merry, S.E., & Conley, J.M.(2011). Measuring the world: indicators, human rights, and global governance. *Current Anthropology*, 52(S3), 83-95.
- Ministry of Agrarian and Spatial Planning(2016). *The regulation of minister of agrarian and spatial planning*. Access at: https://deregulasi2016.files.wordpress.com/2016/07/23-permen_atr_8_2016.pdf(29.03.2018).
- Morse, S.(2004). *Indices and indicators in development: An unhealthy obsession with numbers*. Routledge.
- Peck, J. (2004). Geography and public policy: constructions of neoliberalism. *Progress in human geography*, 28(3), 392-405.
- Phelps, N.A.(2007). Gaining from globalization? State extraterritoriality and domestic economic impacts-The case of Singapore. *Economic Geography*, 83(4), 371-393.
- Phelps, N.A., Power, M., & Wanjiru,R.(2007). Learning to compete: Communities of investment promotion practice in the spread of global neoliberalism. In *Neoliberalization: States, Networks, Peoples*, K. England and K. Ward. Malden (Eds), MA: Blackwell. 83-106.
- Pilot Project on Administrative Burdens(2003). *Measuring and reducing administrative burdens for businesses*. Retrieved at:www.oecd.org/gov/regulatory-policy/34227698.pdf (25.03.2018).
- Schueth, S.(2011). Assembling international competitiveness: The Republic of Georgia, USAID, and the Doing Business project. *Economic geography*, 87(1), 51-77.
- Schueth, S.(2015). Winning the rankings game: The Republic of Georgia, USAID, and the Doing Business project. *Ranking the World: Grading States as a Tool of Global Governance*, Cooley, A. & Snyder, J. (Eds),151-77.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2008). *World Investment Report 2008*. Geneva: United Nations.
- Williamson, J.(1990). What Washington means by policy reform. In *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, J. Williamson (ed). Washington, DC: Institute for International Economics.